

K-14038
290314

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

№ 146

**АКТУАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ**

42 коп.

Вісник Харківського університету, 1976, № 146, 1—105.

МІНІСТЕРСТВО
ВИЩОЇ
І СЕРЕДНЬОЇ
СПЕЦІАЛЬНОЇ
ОСВІТИ
УРСР

ВІСНИК

ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

№ 146

АКТУАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ
РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

ХАРКІВ
ВИДАВНИЧЕ
ОБ'ЄДНАННЯ
«ВИЩА ШКОЛА»
ВИДАВНИЦТВО
ПРИ ХАРКІВСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ
УНІВЕРСИТЕТІ
1976

Друкується за рішенням Ученої ради економічного факультету ХДУ (протокол № 18 від 19 березня 1975 р.).

У віснику вміщено статті, в яких висвітлюються актуальні питання політекономії розвинутого соціалізму, багато уваги приділено проблемам науково-технічного прогресу в колгоспному виробництві, зростання народного добробуту та ін.

Розрахований на науковців і спеціалістів.

Редакційна колегія:

І. М. Бейліс, О. М. Васильєв, Е. М. Воробйов, М. М. Грінченко, Б. П. Данилевич, В. Ю. Довгаль, М. М. Кім, О. П. Мамалуй (відп. ред.), І. Я. Ткаченко.

Адреса редакційної колегії:

310077, Харків, 77, майдан Дзержинського, 4.
Державний університет, кафедра політичної економії.
Тел. 40-17-08.

Редакція гуманітарної літератури
Зав. редакцією *Г. І. Шинкаренко*

В. І. ЛЕНІН ПРО СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ КОРЕНІ МЕНШОВИЗМУ

З вченням В. І. Леніна, що виражає корінні потреби сучасної епохи, з титанічною діяльністю створеної ним Комуністичної партії тісно зв'язані всі великі революційні звершення нашого століття. Поступальний хід суспільного розвитку, досвід світового соціалізму, робітничого і національно-визвольного руху переконливо свідчать про історичну правоту ленінізму, його нездоланну життєву силу.

Найважливіший обов'язок революційної партії робітничого класу В. І. Ленін бачив у тому, щоб «завжди пропагувати, охороняти від перекручень і розвивати далі пролетарську ідеологію — вчення наукового соціалізму, тобто марксизм» [1, т. 6, с. 253]. Життя самого Леніна, що пройшло в творчій роботі думки і невтомній революційній дії, є неперевершеним зразком здійснення цього високого обов'язку.

Творчий розвиток економічного вчення марксизму, як і всього наукового світогляду пролетаріату, В. І. Ленін розглядав як необхідну умову його дієвості; бачив ключ до теоретичного і практичного вирішення назрілих завдань робітничого класу, найважливіший засіб боротьби проти правого і «лівого» опортунізму, догматизму і ревізійонізму всіх мастей [див. 4, с. 4]. Послідовно захищаючи чистоту і класовий зміст марксистської теорії, він стійко відбивав нападки бернштейніанців, «економістів», меншовиків, анархо-синдикалістів, троцькістів та інших опортуністичних течій і груп, що силкувалися спотворити, ревізувати, вихолостити революційну сутність вчення К. Маркса і Ф. Енгельса, підмінити їх наукові висновки буржуазно-ліберальною або псевдореволюційною фразою. Безкомпромісну боротьбу проти опортунізму, реформізму, соціал-шовінізму та інших подібних їм буржуазних впливів В. І. Ленін вважав обов'язковою умовою успішних дій марксистської партії, розвитку та перемоги робітничого руху, торжества соціалістичної революції. «Без такої боротьби, без попередньої повної перемоги над опортунізмом у робітничому русі не може й бути мови про диктатуру пролетаріату» [1, т. 40, с. 22].

Центральне місце в цій різнобічній ідейно-теоретичній і політичній боротьбі займає всебічна лєнінська критика і розвінчання меншовизму — головного і найбільш небезпечного опортуністичного угруповання в російському робітничому рухові [4, с. 11], одного з активних загонів міжнародного реформізму [5, с. 9].

Мєншовизм як ворожий для наукового соціалізму правоопортуністичний напрямок був однією з серйозних перешкод на шляху успішного завершення визвольної боротьби пролетаріату, повалення царизму і панування буржуазії, встановлення соціалістичного ладу в нашій країні. Особлива небезпека мєншовизму полягала в тому, що він, прикриваючись прапором марксизму, діяв всередині робітничого руху, був активним провідником буржуазної ідеології. Мєншовики заважали зростанню класової самосвідомості пролетаріату, засвоєнню ним соціалістичної ідеології, згуртуванню його рядів. Широке розвінчання справжньої класової природи мєншовизму, антимарксистської суті його ідейно-теоретичних концепцій і політичних настанов, перемога над ним були для лєнінської партії більшовиків завданням першочергової ваги, однією з необхідних умов торжества Великого Жовтня. «Більшовизм не переміг би буржуазію в 1917—1919 роках, якби він не навчився попередньо, в 1903—1917 роках, перемагати и нещадно виганяти з партії пролетарського авангарду мєншовиків, тобто опортуністів, реформістів, соціал-шовіністів» [1, т. 40, с. 23].

Виявлення соціально-історичних коренів різних ідейних течій, розкриття об'єктивних матеріальних умов життя і економічних інтересів різних класів, що лежали в основі теоретичних концепцій, які висувалися цими течіями, В. І. Лєнін вважав обов'язковою умовою їх діалектико-матеріалістичної критики. Вказуючи на необхідність саме такого методологічного підходу до аналізу і оцінки поглядів та теорій ідейних противників пролетаріату, він підкреслював, що марксизм вчить «розглядати всяке явище в його розвитку і не задовольнятися самим поверховим обрисом, не вірити у красиві вивіски, досліджувати економічні, класові основи партії...» [1, т. 12, с. 274], шукати корені різних соціальних тенденцій в інтересах різних класів [див. 1, т. 15, с. 373]. І далі: «Без вияснення класової природи наших політичних партій, без урахування інтересів і взаємного становища класів у нашій революції не можна зробити жодного кроку вперед у справі визначення найближчих завдань і тактики пролетаріату» [1, т. 17, с. 24]. Ці лєнінські висновки є надійним критерієм при аналізі та оцінці будь-яких ідейних течій і політичних партій як минулого, так і нашого часу.

Мєншовистські ідеологи (П. Аксельрод, Л. Мартов, Д. Дан та ін.) завжди заявляли про те, що вони нібито представляють «робітничу демократію», є виразниками «інтересів робітників», займають позицію «революційного марксизму», належать до «послідовних прихильників марксової методології і т. п. Ці вигадки всіляко підтримували і розповсюджували опортуністичні лідери II Інтернаціоналу (Е. Бернштейн, К. Каутський, О. Бауер та ін.), в той же час нападаючи на партію більшовиків-лєнінців. У численних псев-

донаукових «працях» сучасних буржуазних і соціал-демократичних апологетів капіталізму, які займаються «розробкою» ленінізму та історії КПРС, обов'язково проводиться лінія на те, щоб перекрутити і опорочити економічну теорію і політику ленінської партії і одночасно виправдати та піднести противників ленінізму — меншовиків [див. 6, с. 74—75; 89—97].

В. І. Ленін, невтомно борячись з меншовизмом, повністю розвінчав всі спроби його ідеологів видати себе за «ортодоксальних марксистів», прикрити свою позицію, глибоко ворожу революційній боротьбі пролетаріату, соціалістичною декламацією. Шляхом наукового аналізу змісту меншовизму та ідейно-політичного дослідження його головних, істотних принципів він ґрунтовно показав, що це була опортуністична течія в російській соціал-демократії, яка ввібрала в себе «економістів», бундовців та інші антимарксистські елементи, з якими тоді вела боротьбу «Искра». Меншовизм, як відомо, утворився на II з'їзді РСДРП (1903 р.) з меншості «іскрівців» (звідси і назва меншовизм) і з усіх опортуністичних противників «Искры» [1, 25, с. 95].

Розкриваючи справжню класову природу меншовиків, які проголошували себе «соціалістами», В. І. Ленін вказував, що вони являють собою різновидність дрібнобуржуазної демократії, що в цьому полягає економічна суть і основна політична характеристика даної течії [1, т. 37, с. 181]. В іншому місці, повертаючись до цієї думки, він зазначає, що вважати меншовиків соціалістами, значить допускати помилку. «Соціалістами вони були тільки, коли хочете, за фразеологією і за спогадами. На далі це єдрібна російська буржуазія» [1, т. 37, с. 202].

У полеміці з більшовиками-ленінцями меншовики відходили від марксистської теорії і практики, виявляли свій дрібнобуржуазний опортунізм, свою справжню політичну натуру як підголоски ліберальної буржуазії, провідники її впливу всередині пролетаріату [1, т. 41, с. 370].

Політичний зміст опортунізму становить ідея співробітництва класів, відречення від диктатури пролетаріату, відмова від революційних дій, недовіря до пролетаріату, союз з буржуазією [1, т. 23, с. 97]. Захоплені ідеєю класового співробітництва, меншовики нехтували кінцевою метою пролетаріату, обмежували прагнення і діяльність робітничого класу тільки боротьбою за реформи, тобто за такі поліпшення в становищі трудящих, що залишають владу в руках панівного класу, не загрожують основам капіталістичної системи виробничих відносин. Їх реформістська ідеологія знаходила, природно, гаряче схвалення та підтримку в російській буржуазії і її головній партії — кадетів. Вбачаючи в реформізмі меншовиків незамінний засіб відвернення робітників від класової боротьби, знаряддя підриву робітничого руху і його політичного авангарду, буржуазія всіляко заохочувала його. «Безсилі перешкодити виникненню і зростанню соціал-демократії, наші ліберальні буржуа всю турботу спрямували на те, щоб вона зростала по-ліберальному. Звідси — багаторічні і систематичні намагання наших кадетів під-

тримати опортунізм (і особливо ліквідаторство) в рядах соціал-демократії; в такій підтримці ліберали *правильно* вбачають *єдиний* засіб відстояти ліберальний вплив на пролетаріат, провести залежність робітничого класу від ліберальної буржуазії» [1, т. 24, с. 85—86].

Розвінчуючи буржуазну сутність реформізму, марксизм-ленізм не заперечує необхідності боротьби пролетарської партії за реформи, за поліпшення становища робітників при капіталізмі. Але він розглядає ці реформи як побічний продукт класової боротьби, головною метою якої є заміна капіталістичного ладу соціалізмом, що становить першу фазу комуністичного способу виробництва.

Реформізм меншовиків органічно поєднувався з їх ревізіонізмом, або переглядом марксистської теорії, що, як вказував В. І. Ленін, є одним з головних, якщо не головним, виявів буржуазного впливу на пролетаріат, буржуазного розбещення пролетаріату [див. 7, т. 25, с. 176].

Специфічна особливість опортунізму в його ревізіоністській формі полягає в тому, що він являє собою продовження боротьби буржуазної ідеології проти марксизму на ґрунті його формального визнання. Ідеологи меншовизму, вбираючись в марксистський одяг і застосовуючи марксистську термінологію, всілякими «поправками» і «доповненнями» вихолощували революційну суть вчення Маркса — Енгельса, спотворювали його. Вони так «обробляли» марксизм, що перекручували його революційну сторону і одночасно висували на перший план і прославляли те, «що прийнятне або що здається прийнятним для буржуазії» [1, т. 33, с. 5].

Торкаючись особливостей тактики меншовистських та інших ревізіоністів, В. І. Ленін підкреслював, що вони, не наважуючись відкрито виступити проти марксизму, вдаються до різних вивертів, намагаються замаскувати свою підривну, руйнівну роботу. Критикуючи виступи меншовиків проти програми і світогляду марксизму в роки реакції, В. І. Ленін писав: «Ревізіонізм», в його специфічному значенні буржуазного вихолощування марксистських істин, характерний для даної епохи... як полохливе, приховуване відречення, яке часто виправдують «практичними», головним чином, нібито практичними, міркуваннями. Наступники й продовжувачі «справи» Струве і Прокоповича, пп. Потресови, Маслови, Левицькі і К°, «брали участь» у пануючому розброді і підтримували його... здебільшого несміливими і несистематичними спробами викинути за борт «старий» марксизм і замінити його «новим» буржуазним вченням» [1, т. 21, с. 67—68].

У своїй відомій статті «Поспішиш — людей насмішиш» (1914) В. І. Ленін розвінчав меншовистські спроби прикрити опортунізм і оголосити його таким, що зник, гостро критикував їх твердження, нібито в російській соціал-демократії ревізіонізм «не мав ніякого впливу, незважаючи на спроби окремих письменників пересадити його на російський ґрунт». Меншовик-ліквідатор В. Левицький, підкреслював у зв'язку з цим В. І. Ленін, «відрікається від ревізіонізму, щоб прикрити свій ревізіонізм». І далі він роз'яснює: «В ро-

сійській соціал-демократії ревізіонізм з самого початку масового робітничого і масового соціал-демократичного руху, 1895—1896 рр., мав вплив... «економізм» 1895—1902 років, «меншовизм» 1903—1908 років, ліквідаторство 1908—1914 років є не що інше, як російська форма або різновид опортунізму і ревізіонізму» [1, т. 25, с. 173].

Поява меншовизму не була випадковістю. В епоху імперіалізму, зазначав В. І. Ленін, виявляються дві тенденції в робітничому русі — опортуністична, буржуазна, і революційна, пролетарська — і в боротьбі між ними розгортається історія робітничого руху [див. 1, т. 30, с. 172]. Російський робітничий клас «не міг скласти своєї партії інакше як в рішучій, тридцятирічній, боротьбі з усіма різновидностями опортунізму» [1, т. 26, с. 330]. Історичний досвід більшовицької партії показує, що боротьба між двома тенденціями в робітничому русі приводить до перемоги революційного напрямку над опортуністичним.

Глибинні причини відходу меншовиків від марксизму, як і інших опортуністів та ревізіоністів, треба шукати, роз'яснює В. І. Ленін, в економічному ладі капіталізму [див. 1, т. 20, с. 60]. Неминучість такого відходу обумовлюється їх класовими коренями в сучасному суспільстві [див. 1, т. 17, с. 21], тим, що «пролетаріат діє в капіталістичній обстановці» [1, т. 40, с. 22].

У кожній капіталістичній країні пліч-о-пліч з пролетаріатом завжди існують маси дрібної буржуазії, дрібних хазяїв. Вплив дрібнобуржуазної стихії на пролетаріат, проникнення в ряди робітничих партій всіляких «попутників» є одним з головних джерел опортунізму, ревізіонізму та реформізму в робітничому і комуністичному рухові. Клас дрібної буржуазії утворюють дрібні власники міста і села, які живуть виключно або головним чином власною працею. У капіталістичній системі суспільного виробництва дрібна буржуазія займає проміжне становище між двома основними класами-антагоністами — пролетаріатом і буржуазією. Це надає дрібній буржуазії двоїстих і суперечливих рис, обумовлює її постійні хитання між капіталом і працею, її нездатність зайняти самостійну позицію в класових битвах [див. 1, т. 37, с. 207]. Маючи однотипну з капіталістичним господарством економічну основу у вигляді приватної власності на засоби виробництва, дрібні буржуа, хазяйчики не можуть не тяжіти до буржуазії. Разом з тим корінні життєві інтереси їх як безпосередніх виробників внутрішньо тотожні інтересам робітників, бо як ті, так і другі добувають засоби існування власною працею. Це зближує дрібну буржуазію з робітничим класом, по-ріджує її прагнення до союзу з останнім.

Значну частину дрібної буржуазії становить інтелігенція, численні групи якої як за умовами праці, так і за методом реалізації продукту цієї праці близькі до дрібних виробників. Зазнаючи, як і останні, гноблення та експлуатації капіталістичного суспільства, вони в своїй масі дивляться на це суспільство з точки зору дрібного виробництва [1, т. 7, с. 203].

Дрібна буржуазія, за слововживанням В. І. Леніна, перебуває в стані неухильного «утиску» і занепаду, що призводить до звужен-

ня її ролі в економічному житті, погіршення умов її існування, посилення незабезпеченості [див. 1, т. 7, с. 202]. З розвитком капіталізму, особливо в його монополістичній стадії, під дією об'єктивних економічних законів багато дрібних власників міст і села розорюються і переходять в ряди пролетаріату. Одночасно деякі групи дрібнобуржуазних міських шарів створюються заново або відтворюються капіталізмом. Гноблення монополістичного капіталу зазнає також інтелігенція, що погіршує її соціально-економічне становище, збільшує диференціацію і пролетаризацію її значної частини.

Відзначаючи той факт, що у всіх капіталістичних країнах пролетаріат країни тисячами перехідних ниток зв'язаний з дрібною буржуазією, В. І. Ленін робить висновок про неминучість утворення в робітничих партіях «більш або менш яскраво обрисованого правого крила, яке в своїх поглядах, в своїй тактиці, в своїй організаційній «лінії» виражає тенденції дрібнобуржуазного опортунізму» [1, т. 16, с. 106]. Залежно від історичних та економічних особливостей тієї чи іншої капіталістичної країни це явище набирало різних форм.

«Росія — найбільш міщанська з усіх капіталістичних країн, — писав В. І. Ленін. — І тому, як тільки марксизм став масовою суспільною течією в Росії, в ньому з'явився інтелігентський дрібнобуржуазний опортунізм, спочатку у формі «економізму» і «легального марксизму» (1895—1902), потім у формі меншовизму (1903—1908), нарешті у формі ліквідаторства (1908—1914 рр.)» [1, т. 25, с. 118].

За умов імперіалізму створюється економічна база для опортунізму — монополюю високий прибуток, одержуваний буржуазією за рахунок експлуатації трудящих своїх країн, а також пограбування народів колоній і залежних країн. Частину цього прибутку фінансова олігархія виділяє для підкупу деяких груп робітників, намагаючись розбещити їх свідомість, роз'єднати революційний рух, перетворити їх у провідників буржуазного впливу на пролетарські маси [див. 1, т. 39, с. 102]. На основі підкупу виникає прошарок так званої «робітничої аристократії», яка в часи міжнародних криз і класових сутичок ставала на бік «версальців» проти «комунарів» [див. 1, т. 27, с. 303].

У системі підкупу частини пролетаріату важливе місце займає «підгодовування» так званої «робітничої бюрократії» — керівників угодовських профспілок, парламентських і реформістських партій, кооперативів, журналістів і т. д. Внаслідок цього утворюється ще один «верхній прошарок» робітничого руху, що за своїм економічним становищем відрізняється від основної маси трудящих і протистоїть їй. Окрім підкупу «робітничої аристократії» буржуазія широко застосовує і політичні подачки, йдучи на окремі неістотні уступки робітничому класові в соціальній галузі.

Верства верхівки пролетаріату імперіалістичних країн, «верства професіоналістської, вузької, себелюбної, черстої, корисливої, міщанської, по-імперіалістичному настроєної і імперіалізмом підкупленої, імперіалізмом розбещеної «робітничої аристократії» [1, т. 41,

с. 33] становить головну соціальну опору буржуазії в робітничому класові і живильний ґрунт для опортунізму [див. 1, т. 27, с. 305].

Підкуп верхівки робітничого класу В. І. Ленін характеризував як вияв паразитизму монополістичного капіталізму, як свідчення слабкості буржуазії, її нездатності справитися з робітничим рухом за допомогою прямого насильства.

Намагаючись роз'єднати робітничий клас, спрямувати робітничий рух по шляху соціал-реформізму, російська буржуазія також прагнула сформувати привілейовану верхівку робітників і службовців. Надприбутки монополій, що вклинилися в загальноросійську капіталістичну систему і одночасно в колоніальну систему царизму, створювали для цього економічні передумови. За рахунок монополно високих прибутків і в Росії відбувався підкуп технічної інтелігенції, адміністраторів, майстрів, частини кваліфікованих робітників, що призводило до утворення прошарку «робітничої аристократії». Але через ряд причин цей процес не дістав тут значного розмаху. Можливості російської буржуазії в цьому відношенні стримувалися економічною відсталістю країни, її залежністю від більш розвинутих і сильних імперіалістичних держав. На відміну від капіталістів передових країн Заходу, які підкупали робітників за рахунок колоніальних надприбутків, російська буржуазія не мала в своєму розпорядженні таких широких можливостей для створення привілейованої верхівки робітничого класу. Гальмувала зростання «робітничої аристократії» і соціально-політична обстановка в країні з її гострими класовими суперечностями. У Росії, де назрівала глибока народна революція, пролетаріат був зовсім безправний. Як і всі трудящі, він був повністю позбавлений навіть елементарних буржуазно-демократичних свобод, що ускладнювало розповсюдження в його рядах реформістських і легалістських ілюзій. Відсутність в Росії легального робітничого руху не дозволяла представникам «робітничої аристократії» закріпитися в ньому як бюрократії — парламентаріїв, партійних фракціонерів, профспілкових і кооперативних чиновників і т. д. «Загальне становище в нашій країні вороже процвітання «соціалістичного» опортунізму серед робітничих мас. Ми бачимо в Росії цілий ряд відтінків опортунізму й реформізму серед інтелігенції, дрібної буржуазії і т. д. Але він — у мізерній меншості серед політично активних верств робітників. Верства привілейованих робітників і службовців у нас дуже слаба» [1, т. 26, с. 312—313].

Соціальною опорою меншовизму, породженого особливостями суспільно-економічного розвитку капіталізму, були дрібна міська буржуазія, середні й нижчі верстви інтелігенції і дуже незначний (порівняно з Заходом) прошарок «робітничої аристократії», високооплачуваних робітників і службовців. Певну опору меншовики мали в деяких профспілках завдяки цеховій замкнутості, професійному егоїзму і опортунізму останніх [див. 1, т. 41, 32, 33].

Типово дрібнобуржуазною була і партія українських націонал-меншовиків — Українська соціал-демократична робітнича партія [див. 1, т. 13, с. 423, примітка 8]. Українські меншовики називали

себе «українськими марксистами», поширювали версії про те, нібито вони становлять «авангард українського пролетаріату», ставлять своїм завданням «йти до загальної мети пролетаріату» і т. п. [див. 8, № 1, 30. III 1917 р.]. В дійсності ж вони виражали інтереси української дрібної міської буржуазії, дрібнобуржуазної інтелігенції і частково кулацтва. Невипадково, що В. Винниченко, як і інші вожаки українських меншовиків, що виступали під маскою «провідників українського пролетаріату», всіляко вихваляв і звеличував дрібну буржуазію, стверджуючи, що вона, мовляв, стоїть на чолі всього визвольного руху [8, № 49, I.VI 1917 р.].

Як і загальноросійська меншовицька партія, українські меншовики не мали опори в робітничому середовищі. Вони претендували на представництво українських робітників, але останніх серед них було дуже мало. Невеликі групи робітників залізниць, цукрових та інших заводів, що знаходилися у складі меншовицьких організацій, повністю розпорошувалися серед дрібнобуржуазної інтелігенції [7, с. 49]. Про свою непопулярність серед українських робітників змушені були говорити самі меншовики. Так, маючи на увазі робітників харківського заводу «Гельферіх-Саде», вони шкодували, що «на заводі працює тисяч п'ять робітників, але до Укр. СДРП належить всього тільки декілька десятків, хоч більшість робітників є українцями... На заводі про нас чути дуже мало» [8, № 44, 26.V 1917 р.].

В. І. Ленін, розкриваючи справжнє соціально-політичне обличчя українських націонал-соціалістів типу Л. Юркевича, Донцова і К°, характеризував їх як дрібнобуржуазних інтелігентів, українських опортуністів, націоналістичних міщан, які проповідують виділення українських робітників в особливу національну організацію і роз'єднують пролетаріат [див. 1, т. 24, с. 113; 122; т. 25, с. 311]. Він вимагав нещадної боротьби з ідеологією буржуазного націоналізму, що затемнює і розбещує пролетарську свідомість [див. 1, т. 24, с. 127, 130].

Дрібнобуржуазна природа меншовизму, опортуністичний характер його політичної лінії, плазування перед буржуазією яскраво виявилися на всіх етапах революції в Росії. Історія свідчить, що «меншовики... є не що інше, як «агенти буржуазії в робітничому русі» ...або «робітничі прикажчики класу капіталістів» [1, т. 41, с. 34].

Уже в період революції 1905—1907 рр. — першої народної революції епохи імперіалізму—вони пленталися в хвості пролетарського руху, вели «окрему політику, яка на ділі підкоряла пролетаріат буржуазному лібералізму» [1, т. 16, с. 106]. У той час як більшовики проводили послідовну лінію на перемогу революції, на повалення самодержавства, на встановлення революційно-демократичної диктатури пролетаріату і селянства, меншовики здійснювали угодовську політику, гальмуючи розвиток революції, пристосовуючи рух пролетаріату інтересам буржуазії. «...В ці роки (1905—1907) робітничі маси йшли з більшовиками. Більшовизм виразив проле-

тарську суть руху, меншовизм — його опортуністичне, міщансько-інтелігентське крило» [1, т. 25, с. 97].

У важкі роки реакції (1908—1912) меншовицькі ренегати революції проповідували ліквідаторство, домагаючись знищення революційної партії пролетаріату і її заміни «безформним об'єднанням у рамках легальності що б то не стало, хоча б остання купувалася ціною явної відмови від програми, тактики й традицій партії» [1, т. 21, с. 144—145].

У період першої світової імперіалістичної війни меншовики скоїлися на позиції соціал-шовінізму, тобто соціалізму на словах і підтримки «свого» буржуазного уряду на практиці. Зрадивши принципам пролетарського інтернаціоналізму, вони опинилися в одному таборі з буржуазією.

У ході революційних битв 1917 р. меншовики-угодовці, безперервно коливаючись між буржуазією і пролетаріатом, вийшли на шлях прямої зради життєвих інтересів робітничого класу. В союзі з кадетами вони повністю схвалювали політику буржуазного Тимчасового уряду, подавали всебічну підтримку міністрам-капіталістам в їх контрреволюційній боротьбі з трудящими масами, закликали всі «живі» сили до боротьби з більшовиками. Шостий з'їзд більшовицької партії (серпень 1917 р.), розкриваючи справжнє обличчя меншовизму, відзначав: «Меншовики, які почали оборонством, закінчили найганебнішим союзом з контрреволюційною буржуазією, викликаючи і санкціонуючи гоніння на інтернаціоналістські організації, на робітничу пресу і т. д. і т. д. Перетворившись у прислужників російського і світового імперіалізму, вони остаточно перейшли до табору ворогів пролетаріату» [2, с. 362].

Всесвітньо-історична перемога Великого Жовтня була результатом теоретичної, політичної і організаторської діяльності ленінської партії. Разом з тим вона ознаменувала повне ідейне й політичне банкрутство меншовизму, що являв собою «родове поняття для всіх ніби соціалістичних, соціал-демократичних і т. п. напрямів, ворожих більшовизмові» [1, т. 41, с. 219].

Вивчення і глибоке засвоєння ленінської теоретичної спадщини, узагальнення досвіду боротьби нашої партії проти меншовизму та інших форм опортунізму служить справі виховання в душі відданості марксизму-ленізму і ленінським революційним традиціям, в душі непримиренності до будь-яких виявів буржуазної ідеології і ревізіонізму. Як вказувалося на XXV з'їзді КПРС, «боротьба за марксистсько-ленінські основи комуністичного руху, проти спроб їх перекутити або підірвати лишається спільним для всіх завданням» [3].

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 1, 6, 7, 12, 15, 17, 20, 21, 23, 24, 25, 27, 30, 33, 36, 37, 39, 40, 41.
2. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. I. Київ, Держполітвидав УРСР, 1954. 781 с.
3. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.

4. До 100-річчя з дня народження В. І. Леніна. Тези ЦК КПРС. Київ, Політвидав України, 1970. 72 с.
5. Большевизм и реформизм. М., Политиздат, 1973. 392 с.
6. Против буржуазных фальсификаторов истории и политики КПСС. М., Политиздат, 1970. 400 с.
7. Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні, т. 1. Київ, «Наукова думка», 1967. 392 с.
8. «Робітнича газета» — газета українських націонал-меншевиків. Киев, 1917.

В. Ф. БОНДАРЕНКО

ПРО ОБ'ЄКТИВНЕ І СУБ'ЄКТИВНЕ В РЕАЛІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАКОНІВ ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

Розв'язання важливих завдань економічної політики Комуністичної партії і Радянської держави в умовах розвинутого соціалізму багато в чому залежить від дальшого дослідження сутності об'єктивних економічних законів, їх взаємозв'язку і взаємообумовленості, від розробки найбільш ефективних форм і методів їх використання в практиці управління розвитком соціалістичного виробництва.

Процес практичного оволодіння об'єктивними законами, в тому числі економічними, може полягати тільки в свідомому впливові на ті процеси, вираженням яких вони є. «В історії суспільства,— писав Ф. Енгельс,— діють люди, які обдаровані свідомістю, чинять обдумано або під впливом пристрасті, ставлять собі певні цілі. Тут ніщо не робиться без свідомого наміру, без бажаної мети» [4, с. 292]. На відміну від інших форм руху соціальна форма завжди передбачає взаємодію об'єктивного і суб'єктивного. Це викликає необхідність з'ясування об'єктивного характеру економічних законів і роль суб'єктивної діяльності людей в реалізації цих законів.

Коли звернутися до історії становлення соціалістичних виробничих відносин, то на перший погляд може здатися, що вони були створені волею держави, декретами про націоналізацію. Але це не так. У ході здійснення соціалістичної революції трудящі класи, спираючись на диктатуру пролетаріату, підривають, а потім і ліквідують капіталістичну приватну власність і створюють суспільну власність як економічну основу соціалізму, тоді як у буржуазній революції прихід до влади нового класу — буржуазії — відбувався після того, як склалися нові виробничі відносини.

В. І. Ленін, розмежовуючи у своїх працях післяжовтневого періоду «просту конфіскацію» і «усуспільнення насправді», вказував, що «наша робота по організації всенародного й всеосяжного обліку і контролю за виробництвом і розподілом продуктів і по введенню пролетарського регулювання виробництва дуже відставала від роботи безпосередньої експропріації експропріаторів — поміщиків і капіталістів», а «усуспільнення тим якраз і відрізняється від простої конфіскації, що конфіскувати можна з самою тільки «рішучістю» без уміння правильно облічити і правильно розподілити, *усуспільнити ж без такого вміння не можна*» [8, с. 261 і 9,

с. 277]. У ході «усуспільнення насправді» саме й відбувається становлення соціалістичних виробничих відносин, починають діяти економічні закони, адекватні соціалізму. Отже, підрив умов для функціонування економічних законів, властивих капіталістичному способу виробництва, і створення об'єктивних умов для формування соціалістичних виробничих відносин є результатом діяльності, свідомих вольових актів людей. Але з цієї діяльності виростає об'єктивна сукупність економічних відносин, що розвиваються у відповідності з властивими їм об'єктивними законами. Взагалі підвищення ролі суб'єктивного фактора характерне для всього періоду становлення і функціонування соціалізму, що пов'язано з неможливістю розвитку планомірної організації соціалістичного виробництва без свідомих зусиль всього народу, без здійснення економічної політики Комуністичної партії, яка відображає об'єктивні закономірності розвитку суспільства і вказує шляхи розв'язання актуальних проблем, що їх висуває життя.

Однак це не означає, що економічні закони при соціалізмі втрачають свій об'єктивний характер, що критерій матеріальності виробничих відносин до соціалізму застосувати не можна. Зокрема, така позиція з'явилася в окремих авторів у ході дискусії на сторінках журналу «Вопросы философии» в 1962—1967 рр. А в 1969 р. у журналі «Проблемы мира и социализма» у статті В. Кальвейта підкреслювалося, що «специфіка економічних законів соціалізму полягає в тому, що вони мають своїм безпосереднім змістом науково-усвідомлену і організовану діяльність людей у всіх сферах суспільного виробництва. Ці закони основуються на тому, що люди соціалістичного суспільства на відміну від всіх попередніх способів виробництва не вступають більше в не усвідомлені, не залежні від волі виробничі відносини, а вступають тепер уже в усвідомлені ними, залежні від їх волі виробничі відносини» [11, с. 67]. Подібне пояснення специфіки економічних законів соціалізму ґрунтується на запереченні і матеріальності виробничих відносин при соціалізмі і є, по суті, абсолютизацією суб'єктивної діяльності людей [див. 1, с. 22]. Матеріальність виробничих відносин полягає не в тому, що вони нібито можуть існувати і розвиватися незалежно від існування свідомих істот, а в тому, що вони складаються, не проходячи попередньо крізь волю і свідомість людей. Люди можуть суспільною свідомістю пізнати своє суспільне буття і закони, за якими це буття розвивається, проте тотожності суспільного буття і суспільної свідомості бути не може. Пояснюючи це, В. І. Ленін писав: «Кожний окремих виробник у світовому господарстві усвідомлює, що... він обмінює такі-то продукти на інші» [6, с. 319], але «з того, що ви живете і господарюєте, народжуєте дітей і виробляєте продукти, обмінюєте їх, складається об'єктивно-необхідний ланцюг подій, ланцюг розвитку, незалежний від вашої *суспільної* свідомості, не охоплюваний нею повністю ніколи» [6, с. 319]. Суспільна свідомість людей може тільки приблизно відобразити суспільне буття, показати лише в головному об'єктивну логіку його зміни. А «науково усвідомлена і організована діяльність людей», не будучи «без-

посереднім змістом» економічних законів, є необхідною умовою реалізації або використання внутрішнього зв'язку між явищами і процесами економічного буття. Це і є одна з типових особливостей дії економічних законів порівняно з законами природи, бо економічні закони — це закони певної діяльності людей, які вступають в економічні відносини, відзначаються волею і свідомістю.

Об'єктивний характер економічних законів передбачає, що а) вони діють незалежно від ступеня їх пізнання і б) причинно-наслідкові зв'язки виникають між економічними процесами без нашої волі. На ці два моменти вказує багато вчених, які досліджують економічні закони.

Але коли звернути увагу на вказану вище типову особливість економічних законів, то стає очевидною недостатність простої вказівки на незалежність дії законів від волі й свідомості людей. Щоб вважати визначення об'єктивності економічних законів повним, треба показати роль саме свідомості й волі людей в їх дії. Така постановка питання тим більше правильна, що протиставлення об'єктивного й суб'єктивного має сенс лише до певних меж і на певному етапі дослідження, оскільки при переході до більш конкретного етапу їх треба розглядати в єдності.

У зв'язку з тим, що в процесі праці людина здійснює свою свідому мету, яка визначає і спосіб, і характер її дії, і якій вона повинна підкоряти свою волю, то «процес, що здійснюється між людиною і природою», неможливий без волі і свідомості, які людина пускає в дію. Ця свідомість перш за все виступає як економічна, але в процесі суспільного розвитку все більшого значення в цьому набуває елемент науково-теоретичної свідомості. Отже, свідомість і воля можуть розглядатися як момент самих продуктивних сил суспільства, вони органічно властиві головній продуктивній силі суспільства — людині з її досвідом і навичками до праці. З другого боку, ця діяльність людей кожного разу спирається на досягнутий рівень суспільного виробництва, тому воля і свідомість людей об'єктивно обумовлені в кожний даний момент. «Несправді цілі людини породжені об'єктивним світом і передбачають його, — знаходять його як дане, наявне. Але здається людині, що її цілі поза світом взяті, від світу незалежні» [7, с. 159].

Однією з найважливіших умов свідомого використання економічних законів при соціалізмі є їх пізнання. Як вказував Ф. Енгельс, «суспільні сили, подібно до сил природи, діють сліпо, насильствено, руйнівно, поки ми не пізнали їх і не зважаємо на них. Але коли ми пізнали їх, зрозуміли їх діяння, напрям і вплив, то тільки від нас самих залежить підпорядковувати їх все більше і більше нашій волі і з допомогою їх досягати наших цілей» [3, с. 274]. Заслуга створення дійсно наукової економічної теорії належить Марксу, Енгельсу, Леніну. Підкреслюючи об'єктивний характер економічних законів і вказуючи на науковий шлях їх пізнання, В. І. Ленін одночасно відзначав нескінченність процесу поглиблення пізнання людиною речей, процесів, явищ і т. д. Від явищ до сутності і від менш глибокої до більш глибокої сутності [див. 7,

с. 188], що зобов'язує розглядати уявлення про відомі нам закони як приблизне, більш-менш точне і правильне відображення сутностей, їх відношень т. п. Цей момент також є істотним при з'ясуванні особливостей форми реалізації економічних законів. «Самого тільки пізнання, навіть якщо воно йде далі і глибше від пізнання буржуазної політичної економії, не досить для того, щоб підкорити суспільні сили пануванню суспільства. Для цього потрібна насамперед суспільна дія» [3, с. 310]. Але конкретні економічні умови в різних суспільно-економічних формаціях відмінні, тому і можливості суспільної дії далеко не збігаються.

При капіталізмі навіть пізнані економічні закони не можуть бути використані для управління суспільним виробництвом. Свідомі, цілеспрямовані дії людей по застосуванню економічних законів тут обмежені характером і масштабами капіталістичної власності на засоби виробництва, антагонізмом класових суперечностей, а також гострою конкурентною боротьбою всередині правлячого класу. Безпосередньою метою капіталіста є одержання максимальної величини додаткової вартості при мінімальних затратах капіталу і капіталіст як «персоніфікований носій» виробничих відносин може тільки емпірично пристосуватися до дії економічних законів і до деякої міри використовувати їх в межах функціонування його капіталу. Це призводить до того, що в капіталістичному суспільстві, як вказував Ф. Енгельс, економічні закони прокладають собі шлях як стихійний регулятор виробництва, продираючись крізь масу випадковостей і відхилень, як «тільки й можуть прокладати собі шлях економічні закони в суспільстві приватних виробників, тобто як сліпо діючий закон природи, що міститься в самих речах та відношеннях і не залежить від волі та прагнень виробників» [3, с. 305]. За сучасних умов, з розвитком державно-монополістичного капіталізму, досягається високий рівень розвитку продуктивних сил і ступінь усупільнення виробництва, з'явилися дещо більші можливості для погоджених дій найбільших фінансових груп. Проте панівний клас тепер значною мірою перестав бути заінтересованим у використанні об'єктивних законів, що пов'язано з розбіжністю класових інтересів капіталістів і об'єктивного ходу історичного розвитку суспільства, а також з тим, що буржуазна політична економія головним чином виступає як вульгарна. Нарешті, якого б рівня не досягло усупільнення виробництва при державно-монополістичному капіталізмі, дійсно науково свідоме застосування законів тут неможливе, бо з продуктивними силами капіталісти не можуть поводитися згідно з їх суспільною природою. Умовою перетворення необхідності планового управління суспільним виробництвом у можливість є ліквідація приватно-капіталістичної власності.

У соціалістичній економіці, яка ґрунтується на суспільній власності на засоби виробництва, вперше в історії людського суспільства створюється можливість свідомого управління економічними процесами, регулювання темпів і пропорцій виробництва в масштабах всього суспільства. «Раз суспільство візьме у володіння засоби виробництва, то буде усунуто... панування продукту над виробни-

ками. Анархія всередині суспільного виробництва заміняється планомірною свідомою організацією... Закони їх власних суспільних дій, що протистояли людям до цього часу як чужі, пануючі над ними закони природи, будуть застосовуватись людьми з повним знанням справи і тим самим будуть підкорені їх пануванню. Те об'єднання людей в суспільство, яке протистояло їм до цього часу як нав'язане зверху природою та історією, стає тепер їх власним вільним ділом. Об'єктивні, чужі сили, що панували до цього часу над історією, переходять під контроль самих людей. І тільки з цього моменту люди почнуть цілком свідомо самі творити свою історію, тільки тоді суспільні причини, які приводять вони в рух, матимуть в значній і дедалі більшій мірі і ті наслідки, яких вони бажають» [3, с. 278].

Соціалістичне суспільство, впливаючи на економічні закони, здійснює розширення або звуження сфери, а також інтенсивності їх дії, надає їм потрібного напрямку, усуває перешкоди шляхом організації виробничої діяльності членів суспільства. Міра усвідомлення об'єктивно діючих законів при соціалізмі виражається в усвідомленні не тільки своїх найближчих особистих і класових інтересів, але й інтересів всього суспільства. При соціалізмі на противагу стихійній дії економічних законів відбувається планомірний розвиток народного господарства. Розвиток суспільного характеру процесу виробництва як загальна матеріальна основа, дана машинним виробництвом¹, а також встановлення суспільної власності, що розширює кооперацію праці до масштабів всього суспільства, створює спільні інтереси² і дозволяє рухатися до однієї мети — найбільш повного задоволення потреб і всебічного розвитку особи,— є об'єктивними економічними умовами планомірної організації суспільного виробництва.

У вітчизняній економічній та філософській літературі вже відкинуто помилкову думку про тотожність об'єктивності й стихійності. Ця думка до деякої міри впливала з абсолютизації положення, що при капіталізмі об'єктивні економічні закони діяли стихійно.

Як стихійність, так і планомірність — це дві форми соціального (в тому числі економічного) процесу, що об'єднують суб'єктивне і об'єктивне в єдине ціле, дві форми взаємодії між об'єктивними закономірностями суспільного розвитку і свідомої цілеспрямованої діяльності людей.

За умов капіталізму мають місце елементи планомірності. Однак це локальна (обмежена) планомірність і за своєю природою (хто спрямовує і на що спрямована планомірність) вона докорінно відрізняється від повної дійсної планомірності, яка, зокрема, реалізується в планомірному (в основному) характері дії економічних законів, що означає безперервне виявлення у передбачених людьми формах необхідних причинно-наслідкових зв'язків у розвитку соці-

¹ «Велика машинна індустрія, на відміну від попередніх стадій, настійно вимагає планомірного регулювання виробництва і суспільного контролю над ним» [5, с. 517].

² «Де немає спільності інтересів, там не може бути єдності мети, не кажучи вже про єдність дій» [2, с. 13].

алістичної економіки. При соціалізмі можливі і елементи стихійної дії деяких законів. Це обумовлено тим, що при соціалізмі цілком можливе не тільки науково свідоме, але й емпіричне, дослідне застосування економічних законів, оскільки економічна наука в кожний даний момент не може повністю розкрити всі існуючі (об'єктивно і незалежно від суб'єкта пізнання) закони, форми їх модифікації під дією тих чи інших процесів. Тому господарська практика повинна, не чекаючи висновків науки, — бо виробництво зупинити неможливо — пристосуватися до нових процесів (законів, явищ і т. д.) дослідним шляхом. Проте, якщо для капіталістичної економіки характерна наявність тільки елементів плановірності, а закономірною формою їх вияву є стихійність, то при соціалізмі емпіризм і стихійність можуть існувати лише в елементах, лише випадково.

Отже, за умов соціалізму економічні закони, зберігаючи об'єктивний характер, втрачають стихійну форму свого виявлення і вимагають усвідомленої, цілеспрямованої реалізації. Свідоме використання об'єктивних економічних законів при соціалізмі виражається в тому, що об'єктивна необхідність збігається з об'єктивною дійсністю через опосередкування плануючою суспільною свідомістю і волею і означає розробку та здійснення такої економічної політики, яка у відповідності з економічною необхідністю системи економічних законів дозволяє реалізувати накреслені плани і досягти поставлених цілей. Тому на XXV з'їзді КПРС тов. Л. І. Брежнев особливо підкреслив, що «управлінська і насамперед планова діяльність повинна бути націлена на **кінцеві народногосподарські результати**. Такий підхід стає особливо актуальним у міру зростання і ускладнення економіки, коли ці кінцеві результати все більше залежать від безлічі проміжних ланок, від складної системи внутрігалузевих і міжгалузевих зв'язків» [10].

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал, т. I. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, 728 с.
2. Енгельс Ф. Революція і контрреволюція в Німеччині. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 8, с. 3—106.
3. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 3—318.
4. Енгельс Ф. Людвиг Фейербах і кінець класичної німецької філософії. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 21, с. 257—302.
5. Ленін В. І. Розвиток капіталізму в Росії. — Повн. збір. тв., т. 3, с. 576.
6. Ленін В. І. Матеріалізм і емпіріокритицизм. — Повн. збір. тв., т. 18, с. 7—354.
7. Ленін В. І. Конспект книги Гегеля «Наука логіки». — Повн. збір. тв., т. 29, с. 73—302.
8. Ленін В. І. Шість тез про чергові завдання Радянської влади. — Повн. збір. тв., т. 36, с. 260—263.
9. Ленін В. І. Про «ліве» хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність. — Повн. збір. тв., т. 36, с. 283—314.
10. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
11. Кальвейт В. Об экономических движущих силах социалистического общества. — «Проблемы мира и социализма», 1969, № 11, с. 65—72.

СТРУКТУРА СУКУПНОГО СУСПІЛЬНОГО ПРОДУКТУ І СПІВВІДНОШЕННЯ ДВОХ ПІДРОЗДІЛІВ СУСПІЛЬНОГО ВИРОБНИЦТВА ПРИ СОЦІАЛІЗМІ

Успішне будівництво матеріально-технічної бази комунізму в нашій країні тісно пов'язане з дальшим удосконаленням пропорційного розвитку всіх ланок соціалістичної економіки. Десята п'ятирічка займає важливе місце у здійсненні цього завдання. На XXV з'їзді КПРС вказувалося на необхідність «...забезпечити в цій п'ятирічці більшу збалансованість і пропорційність розвитку народного господарства» [7].

Внаслідок цього великий теоретичний і практичний інтерес становить розгляд структури сукупного суспільного продукту і її зв'язку з розвитком співвідношення I і II підрозділів суспільного виробництва.

При дослідженні закономірностей зміни структури сукупного суспільного продукту в економічній літературі визначилися три головні точки зору. Представники першої (М. Бор, О. Ноткін, П. Плишевський та ін.) вважають, що поряд з дією об'єктивного процесу підвищення питомої ваги фонду відшкодування матеріальних затрат у вартості сукупного суспільного продукту має місце більш швидке зростання фізичного обсягу національного доходу. Прихильники другої точки зору (О. Бечин, Е. Громов та ін.) стверджують, що як за вартістю, так і за фізичним обсягом частка живої праці, що створює національний дохід суспільства, закономірно збільшується швидше, ніж частка уречевленої праці, яка утворює фонд відшкодування матеріальних затрат. За думкою економістів, які відстоюють третю точку зору (Л. Євстигнеева, О. Корягін, Я. Кронрод, А. Пашков, М. Шатілов та ін.), виходить, що в суспільному виробництві з розвитком науково-технічного прогресу і підвищенням продуктивності праці діє загальна закономірність більш швидкого зростання фонду відшкодування порівняно з національним доходом як за вартістю, так і за фізичним обсягом.

Ці різні і досить суперечливі тлумачення зміни структури сукупного суспільного продукту при соціалізмі свідчать як про те, що дана проблема ще мало розроблена в цілому, так і про виникнення нових питань, пов'язаних з розвитком економіки розвинутого соціалізму і впровадженням у виробництво досягнень науково-технічної революції. Розв'язання цих питань значною мірою сприятиме дальшому підвищенню рівня керівництва і економічної ефективності планування всього народного господарства. «Багато проблем, — говорив Л. І. Брежнев, — зв'язано по суті з самим нашим зростанням, з тим, що ми вступили в такий етап розвитку, який вже не дозволяє працювати по-старому, вимагає нових методів і нових вирішень» [8, с. 495].

При розгляді закономірності змін у співвідношенні фонду відшкодування матеріальних затрат з національним доходом треба, як нам здається, керуватися марксистсько-ленінським вченням про

два підрозділи суспільного виробництва і закон продуктивності суспільної праці, що регулює зміну питомої ваги живої і минулої праці у виробленому продукті.

В. І. Ленін вказував, що «Маркс поділяє все суспільне виробництво, — а значить, і весь суспільний продукт, — на два підрозділи: I) виробництво засобів виробництва, тобто елементів продуктивного капіталу, — товарів, які можуть іти тільки на продуктивне споживання, і II) виробництво засобів споживання, тобто товарів, що йдуть на особисте споживання класу робітників і класу капіталістів» [5, с. 68].

Цей поділ суспільного виробництва на два підрозділи відображує певні сторони виробничих відносин даного способу виробництва. Наголошуючи на класовий характер розподілу засобів виробництва і предметів споживання при капіталізмі, В. І. Ленін писав, що «перші можуть бути спожиті тільки продуктивно, другі — тільки особисто. Перші можуть служити *тільки* капіталом, другі повинні стати доходом, тобто зникнути у споживанні робітників і капіталістів. Перші дістаються цілком капіталістам, другі — розподіляються між робітниками і капіталістами» [6, с. 140—141].

У соціалістичному суспільстві і засоби виробництва і предмет споживання є суспільною власністю, при цьому перші відтворюються у процесі виробництва, а другі надходять в особисте або спільне споживання всіх трудящих. Матеріальне виробництво і при соціалізмі, виступаючи як подвійний процес виробництва засобів виробництва і виробництва предметів споживання — розподіляється на два підрозділи. Від глибини, правильності пізнання механізму дії економічних законів соціалізму, вміння точно враховувати і використовувати співвідношення I і II підрозділів суспільного виробництва залежить структура і темпи зростання суспільного продукту.

Ф. Енгельс, розкриваючи сутність підвищення продуктивності праці, підкреслював: «Підвищення продуктивності праці полягає саме в тому, що частка живої праці зменшується, а частка минулої праці збільшується, але збільшується так, що загальна сума праці, вміщена в товарі, зменшується; що, виходить, кількість живої праці зменшується більше, ніж збільшується кількість минулої праці» [2, с. 267]. Це теоретичне положення є, безперечно, визначальним при дослідженні зміни структури сукупного суспільного продукту і співвідношення двох підрозділів.

За умов зрілого соціалізму, при оптимальній відповідності продуктивних сил і виробничих відносин, закономірне неухильне зростання продуктивності праці приводить до зменшення частки живої праці в одиниці виробленого продукту, збільшення частки минулої праці і зменшення загальних затрат праці, а також зниження її вартості. Якщо ж зростання продуктивності суспільної праці закономірно приводить до зменшення частки живої праці, збільшення минулої праці і зниження вартості одиниці товару, то це буде правильним і відносно всього сукупного продукту, який є річною сумою виготовлених у сфері матеріального виробництва

всіх товарів. Так, К. Маркс відзначав: «Що вірне для одного товару, неминуче залишається в силі і для всієї суми товарів» [4, с. 71]. Співвідношення живої і уречевленої праці тісно зв'язане з проблемою зміни питомої ваги матеріальних затрат і національного доходу в сукупному суспільному продукті. І дійсно, підвищення продуктивності праці щодо виробництва всього суспільного продукту «...проявляється в зменшенні маси праці у відношенні до маси засобів виробництва, яка приводиться цією працею в рух, або в зменшенні величини суб'єктивного фактора процесу праці в порівнянні з його об'єктивними факторами» [1, с. 590].

При соціалізмі закон неухильного зростання продуктивності суспільної праці обумовлює наявність об'єктивного процесу зниження кількості суспільно-необхідної праці в одиниці продукту. В цьому процесі зниження затрат праці й вартості виробленого продукту виражається загальна закономірність зменшення частки заново створеної абстрактною працею вартості відносно зростання перенесеної вартості конкретною працею.

Деякі економісти намагаються довести наявність закономірного більш швидкого зростання частки національного доходу порівняно з частиною фонду відшкодування матеріальних затрат в сукупному продукті. Наприклад, Е. Громов вважає, що з технічним прогресом «відбувається відносно зниження затрат минулої праці у вартості суспільного продукту, а отже, підвищення частки живої праці або національного доходу» [11, с. 23]. І. Кузьмінов стверджує, що «реальна дійсність не дає підстав для висновку про неминучість і закономірність неухильного зменшення частки національного доходу в сукупному суспільному продукті» [12, с. 148].

Ці думки не поділяють багато економістів. Так, О. Ноткін пише, що «чим вище рівень економічного розвитку країни і продуктивності праці, тим менша частка національного доходу у вартості суспільного продукту» [15, с. 117].

Теорія і практика комуністичного будівництва в нашій країні підтверджує наявність закономірної тенденції до зростання частини матеріальних затрат у вартості сукупного продукту, про що свідчать дані таблиці, яка наводиться нижче.

З таблиці видно, що частка матеріальних затрат у валовому суспільному продукті з 1960 по 1974 р. збільшилася з 52,3 до 56,6% — на 4,3%, а частка національного доходу відповідно знизилася з 47,7 до 43,4%. Зростання частки фонду відшкодування у вартості суспільного продукту показує, що економія живої праці розширюється порівняно з економією минулої праці. Це цілком відповідає потребам розвитку суспільного виробництва, що характеризується на всіх етапах комуністичного будівництва інтенсивним процесом заміни ручної праці машинною завдяки впровадженню у виробництво досягнень науково-технічного прогресу. Внаслідок цього прискорюється підвищення продуктивності суспільної праці, що приводить, з одного боку, до збільшення частки минулої праці в суспільному продукті, а з другого, до зменшення вартості засобів виробництва, зниження частки перенесеної минулої праці і підви-

щення частки заново виробленого продукту, тобто національного доходу. Отже, співвідношення сили впливу обох сторін закону зростання продуктивності праці обумовлює структуру сукупного суспільного продукту, зміну питомої ваги її складових частин. Так, в окремі роки в економіці країни простежувалися відхилення і коливання в здійсненні процесу збільшення частки фонду відшкодування в сукупному продукті. Якщо частка матеріальних затрат в сукупному продукті підвищувалася з 1960 по 1968 рр., склавши 55,6% то потім відбулося її зниження до 55,4% в 1969 р. і 54,9% в 1970 р., а далі знову збільшення до 55,4% в 1971 р. і 56,6% — в 1974 р. Це викликано тим, що на процес зміни співвідношення між часткою уречевленої і часткою живої праці в суспільному продукті істотно впливають такі фактори, як тип розширеного відтворення, науково-технічний прогрес, що сприяє підвищенню ефективності засобів виробництва, економії матеріальних затрат, і процес заміни ручної праці машинною.

Співвідношення валового суспільного продукту, національного доходу матеріальних затрат в СРСР за період 1960—1973 рр.
[див. 13, с. 60; 20, с. 58, 574]

Показники	Роки									
	1960	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1974
Валовий суспільний продукт (млрд. крб.)	304	420	451	502	550	587	643,5	685,3	717,4	816,4
Вироблений національний дохід (млрд. крб.)	145	193,5	207,4	225,5	241,1	261,9	289,9	305,0	313,6	353,7
Матеріальні затрати (млрд. крб.)	159	226,5	243,6	276,5	305,9	325,1	353,6	380,3	403,8	462,7
Частка матеріальних затрат у валовому суспільному продукті (%)	52,3	53,9	54,0	55,0	55,6	55,4	54,9	55,4	56,2	56,6
Частка національного доходу у валовому суспільному продукті (%)	47,7	46,1	46,0	45,0	44,4	44,6	45,1	44,6	43,8	43,4

Для ефективного ведення народного господарства важливо враховувати, при якому типі розширеного відтворення зростає продуктивність праці — екстенсивному чи інтенсивному. Якщо при першому продуктивність суспільної праці підвищується шляхом кількісного збільшення виробничих фондів і робочої сили, що приводить до зростання частки уречевленої та економії живої праці, то при другому характерним є збільшення продуктивності праці за рахунок якісного використання досягнень науково-технічного прогресу, що обумовлює економію і уречевленої праці.

В сучасних умовах в нашій економіці мають місце обидва типи розширеного відтворення, але в результаті широкого розвитку науково-технічної революції, яка здійснює справжній переворот у виробничих силах і технологічних процесах виробництва, в народному господарстві все більшу роль відіграють інтенсивні фактори зростання продуктивності праці — ефективне використання основних виробничих фондів, предметів праці та робочої сили.

З далішим прогресом економіки відносно все менша кількість живої праці приводить в дію все більшу масу засобів виробництва, виготовляє все більшу кількість товарів, що відповідає інтенсивному шляху розвитку народного господарства, завданням побудови матеріально-технічної бази комунізму. Наприклад, темпи підвищення фондоозброєності промислово-виробничого персоналу у всій промисловості СРСР в 1970 р. (в % до 1965 р.) становили 134%, а в 1974 р. — 178% при одночасному збільшенні персоналу відповідно на 115,5 і 122%; валовий суспільний продукт за ці роки зріс на 143 і 183% [див. 20, с. 201, 550, 93]. За роки дев'ятої п'ятирічки (1971—1974) за рахунок зростання продуктивності праці було одержано близько 80% приросту національного доходу і здобуто економію праці 13 млн. чоловік [14, с. 65].

Під дією всіх вказаних вище факторів (з їх суперечливими тенденціями) піднесення продуктивності праці в кожний даний момент може приводити до чотирьох варіантів взаємозв'язку між часткою живої і минулої праці в одиниці товару: абсолютного збільшення затрат минулої праці, відносно зростання затрат останньої, однакового зменшення затрат живої і минулої праці, абсолютного і відносного зниження затрат минулої праці [див. 17, с. 177].

У період розвинутого соціалістичного суспільства, коли максимально використовуються результати органічного поєднання досягнень науково-технічної революції з перевагами соціалізму, в окремі роки можливе деяке сповільнення і навіть зниження процесу зростання частки фонду відшкодування матеріальних затрат у структурі сукупного продукту, що обумовлено тенденцією до його зближення з підвищенням частки національного доходу. Однак в цілому це співвідношення змінюється у відповідності з діючою протягом тривалого періоду закономірністю більш швидкого зростання частки матеріальних затрат у вартості суспільного продукту (див. таблицю). Ці коливання і тенденції в розвитку економіки країни свідчать про те, що наявність переважаючої закономірності збільшення частки фонду відшкодування в сукупному суспільному продукті, очевидно, не слід абсолютизувати і зводити в «закон» як це робить Я. Кронрод [див. 9, с. 67].

В економічній літературі протягом багатьох років переважала думка, згідно з якою закономірність більш швидкого зростання частки фонду відшкодування порівняно з часткою національного доходу неминуче повинна приводити до збільшення фондо- та матеріаломісткості виробництва продукції. Це, як нам здається, не правильно. Адже підвищення продуктивності праці в період розвинутого соціалізму, коли реалізуються всі потенціальні можливості

для розвитку продуктивних сил, треба здійснювати при зниженні фонду і матеріаломісткості. Вони виступають тільки показниками ефективного використання засобів і предметів праці і не можуть суперечити закономірності зростання частки минулої праці у виробництві суспільного продукту, що в окремі періоди виявляється у вигляді тенденції.

Деякі автори, визначаючи підвищення частки матеріальних затрат у вартості суспільного продукту, намагаються довести, що за фізичним обсягом частка національного доходу збільшується, а частка матеріальних затрат зменшується [див. 15, с. 113—121]. При цьому, як правило, наводяться статистичні дані про темпи зростання валового продукту і національного доходу, обчислені в незмінних цінах. Так, валовий суспільний продукт в 1970 р. збільшився на 143% і в 1974 р. — на 183%, а національний дохід — відповідно на 145 і 183%, порівняно з 1965 р. [20, с. 53]. З таким висновком на нашу думку, не можна погодитися, оскільки він ґрунтується на розгляді зростання національного доходу і валового продукту в незмінних цінах, за допомогою яких не можна точно відтворити об'єктивний процес зміни складових частин сукупного суспільного продукту. У незмінних цінах не враховуються структурні зрушення в суспільному виробництві, вони не відображують величини затрат живої і уречевленої праці, а тільки показують кількісне збільшення фізичного обсягу валового суспільного продукту і національного доходу. Тільки внаслідок вимірювання структури суспільного продукту в поточних цінах можна одержати найбільш правильний результат щодо сутності об'єктивного процесу зміни частки фонду відшкодування матеріальних затрат і частки національного доходу в сукупному суспільному продукті.

Наведені вище дані за період 1965—1974 рр., що характеризуються швидким розвитком науково-технічної революції, підвищенням ефективності суспільного виробництва, свідчать про незначне переважання темпів зростання національного доходу, з чого неправильно робити висновок про наявність закономірності збільшення частки національного доходу у фізичному обсягу сукупного суспільного продукту.

Прихильники позиції більш швидкого зростання частки національного доходу у фізичному обсягу суспільного продукту також вважають, що «теоретичні положення, згідно з якими частка фізичного обсягу фонду відшкодування зростає, а частка чистого продукту зменшується, ... практично означають, що в планах повинно передбачатися зниження ефективності суспільного виробництва» [19, с. 192—193]. Ці доводи проти наявності діючої закономірної тенденції до зростання фонду відшкодування в суспільному продукті є також необґрунтованими, бо ефективність суспільного виробництва перш за все виявляється у збільшенні маси національного доходу, неухильному піднесенні продуктивності праці і підвищенні добробуту трудящих. К. Маркс зазначав, що «відносно більше застосування минулої праці, в порівнянні з живою, означає підви-

щення продуктивності суспільної праці і збільшення суспільного багатства» [3, с. 226].

У соціалістичній економіці в результаті планомірного підвищення продуктивності праці, бурхливого науково-технічного прогресу постійно відбувається збільшення абсолютного розміру національного доходу (див. таблицю).

Отже, із сказаного виходить, що структура сукупного суспільного продукту в цілому протягом тривалого періоду часу змінюється у відповідності з відкритою класиками марксизму-ленінізму, в рамках закону підвищення продуктивності суспільної праці, закономірністю зростання частки матеріальних затрат порівняно з часткою національного доходу, яка під впливом численних факторів в окремі роки виявляється як тенденція до зближення темпів збільшення складових частин суспільного продукту.

Структура сукупного суспільного продукту і закономірності її зміни тісно зв'язані з розвитком співвідношення двох підрозділів суспільного виробництва. При аналізі цього взаємозв'язку доцільно спиратися на дані звітних міжгалузевих балансів виробництва і розподілу продукції, розроблених ЦСУ СРСР за 1959, 1966 і 1972 рр., які можуть найбільш точно характеризувати співвідношення двох підрозділів суспільного виробництва, на відміну від поділу останнього на групи «А» та «Б», що застосовується нашою статистикою.

Внаслідок дії закономірної тенденції до зростання фонду відшкодування матеріальних затрат його частка становить більше половини сукупного продукту, що активно впливає на формування потреб народного господарства у засобах виробництва, обумовлюючи необхідність їх переважачого зростання. Наприклад, на частку матеріальних затрат у валовому суспільному продукті в 1959 р. припадало 50,8%, а на частку заново створеної вартості — 49,2%, в 1966 р. — відповідно 54,4 і 45,6% і в 1972 р. — 56,3 і 43,7%. У ці ж роки питома вага виробництва засобів виробництва і виробництва предметів споживання в суспільному продукті складалася таким чином: в 1959 р. частка I і II підрозділів становила 59 і 41%, в 1966 — 62 і 38% і в 1972 р. — 63,4 і 36,6% [10, с. 85—86; 14, с. 122]. З цих даних виходить, що підвищення частки матеріальних затрат приводить до більшого зростання I підрозділу суспільного продукту порівняно з II підрозділом. А. Пашков, відзначаючи роль збільшення частки фонду відшкодування матеріальних затрат для переважного зростання I підрозділу, вважає, що «дане положення, коли його застосувати по відношенню до всього суспільного продукту і є закон більш швидкого зростання виробництва засобів виробництва» [16, с. 301].

У свою чергу, переважний розвиток виробництва засобів виробництва передбачає відносно підвищення фонду відшкодування порівняно із зростанням національного доходу, внаслідок чого вся продукція I підрозділу в процесі суспільного відтворення виступає як виробничі матеріальні затрати. Цей висновок поділяє багато економістів. Так, М. Шатілов стверджує, що «випереджаючий роз-

виток I підрозділу визначає і більш високі темпи зростання матеріальних затрат порівняно із зростанням всього продукту і, відповідно, повільніші зростання національного доходу» [18, с. 99]. Наприклад, при розгляді вартісної структури сукупного продукту в розрізі двох підрозділів, частка матеріальних затрат в I підрозділі в 1959 р. дорівнювала 52,1%, а в II підрозділі — 49,0, в 1966 р. — відповідно 57,7 і 49,2% і в 1972 р. — 59,5 і 50,8% [10, с. 86; 14, с. 166].

Ці дані підтверджують думку про те, що підвищення частки матеріальних затрат в сукупному продукті на 5,5% за ці роки в основному було досягнуто за рахунок їх зростання в I підрозділі на 7,4%, питома вага якого внаслідок вимог закону переважаючого зростання виробництва засобів виробництва збільшилася на 4,4% і в 1973 р. становила 63,6% суспільного продукту [14, с. 122].

Отже, розглянута вище залежність, яка спостерігається протягом довгого часу, в окремі періоди змінюється під впливом таких факторів, як зміна фондо і матеріаломісткості, норм виробничого нагромадження, економічної політики і т. д. Аналіз діяння цих факторів на взаємозв'язок структури сукупного суспільного продукту і співвідношення двох підрозділів суспільного виробництва виходить за межі цієї роботи і потребує дальшого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал, т. I. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23.
2. Маркс К. Капітал, т. 3. — К. Маркс і Ф. Енгельс. Твори, т. 25, ч. I.
3. Маркс К. Капітал, т. 3, Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. II.
4. Маркс К. Теорії додаткової вартості. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. I.
5. Ленін В. I. З приводу так званого питання про ринки. — Повн. збір. тв., т. 1.
6. Ленін В. I. До характеристики економічного романтизму. Повн. збір. тв., т. 2.
7. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
8. Брежнев Л. I. Ленінським курсом, т. 2. Київ, Політвидав України, 1973. 580 с.
9. «Вопросы экономики», 1965, № 12.
10. «Вопросы экономики», 1969, № 9.
11. Громов Е. А. О факторах повышения эффективности общественного производства. М., «Наука», 1964. 116 с.
12. Кузьминов И. И. Очерки политической экономии социализма. Процесс социалистического производства. М., «Мысль», 1974. 284 с.
13. Народное хозяйство СССР в 1970 году. М., «Статистика», 1971. 821 с.
14. Народное хозяйство СССР в 1973 году. М., «Статистика», 1974. 880 с.
15. Ноткин А. И. Темпы и пропорции социалистического воспроизводства. М., «Экономика», 1961. 216 с.
16. Пашков А. И. Экономические проблемы социализма. М., «Наука», 1970. 52 с.
17. Семейкин Н. С. Заработная плата в период строительства коммунизма. Харьков, Изд-во Харьк. ун-та, 1966. 187 с.
18. Шатилов Н. Ф. Анализ зависимостей социалистического расширенного воспроизводства и опыт его моделирования. Новосибирск, «Наука», Сибирское отделение. 1974. 248 с.
19. Экономический закон неуклонного роста производительности труда: сущность, действие и использование. М., «Мысль», 1974. 263 с.
20. Народное хозяйство СССР в 1974 году. М., «Статистика», 1975. 862 с.

БЕЗПЕРЕРВНЕ ПІДВИЩЕННЯ НАРОДНОГО ДОБРОБУТУ — ЗАКОНОМІРНІСТЬ СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА

На всіх етапах побудови нового суспільства в нашій країні Комуністична партія і Радянський уряд величезну увагу приділяли піднесенню життєвого рівня трудящих. Програма неухильного підвищення народного добробуту є найважливішою складовою частиною економічної політики КПРС. На XXV з'їзді КПРС Л. І. Брежнев підкреслив: «Як і всяка стратегія, економічна стратегія партії починається з постановки завдань, з висунення фундаментальних, довгочасних цілей. Найвищою серед них було і лишається неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу» [4]. Цим обумовлюється загальне спрямування економіки країни на тривалу перспективу.

Добробут, рівень життя народу є складною соціально-економічною категорією. Щоб точніше визначити поняття «рівень життя, або «рівень народного добробуту», треба звернутися до висновків, що містяться у творах класиків марксизму-ленінізму. При цьому слід врахувати, що умови формування і динаміка життєвого рівня складаються під впливом економічного ладу суспільства і в першу чергу панівної форми власності. Як писав К. Маркс, «...змінний капітал є лише особлива історична форма, в якій проявляється фонд життєвих засобів, або робочий фонд, який потрібен робітникам для підтримання і відтворення його життя і який при всіх системах суспільного виробництва він сам завжди мусить виробляти і відтворювати» [1, т. 23, с. 538]. Таким чином, капіталістична система виробництва встановлює кількісну межу того «багатства», яке щороку припливає до найманого робітника у вигляді певної суми життєвих засобів і вказує на той життєвий рівень, при якому здійснюється відтворення його життя. Це ще раз підкреслює той факт, що рівень споживання життєвих благ диктується і обмежується характером та метою самого виробництва.

Життєвий рівень трудящих також має якісну сторону, що зв'язана з умовами їх праці й побуту. Так, розглядаючи капіталістичні відносини відтворення, К. Маркс зазначав, що всі засоби і те матеріальне багатство, яке повинно було б служити для потреб розвитку робітника і виробництва, тут перетворюються в засоби підкорення і експлуатації виробника, низводячи його до ролі неповної людини, придатка машини, а сама праця, позбавлена змістовності, перетворюється разом з умовами, при яких виробник працює, в страждання, викликаючи огиду до неї [див. 1, т. 23, с. 653]. Найманий робітник через хронічну нестачу в достатніх розмірах життєвих засобів змушений на шкоду своєму здоров'ю і духовному розвитку подовжувати робочий час за рахунок скорочення неробочого часу.

Проблема рівня життя зовсім не зводиться до споживання матеріальних благ. Останні ще не дають уявлення про те, наскільки

даний життєвий рівень сприяє всебічному розумовому і фізичному розвитку людини. Ф. Енгельс вказував, що соціалізм дозволить «...забезпечити всім членам суспільства шляхом суспільного виробництва не тільки цілком достатні і з кожним днем дедалі кращі матеріальні умови існування, але також повний вільний розвиток і застосування їх фізичних та духовних здібностей» [1, т. 20, с. 277—278].

При дослідженні життєвого рівня різних класів суспільства особливу увагу слід приділити виявленню відносин розподілу, як однієї з сторін виробничих відносин, історичний характер яких вони виражають. Тут спостерігається взаємозв'язок і взаємообумовленість процесів споживання і виробництва і їх взаємний вплив один на одного.

Соціалістичне виробництво впливає на зростання добробуту трудящих, на рівень народного споживання через систему розподілу, визначаючи його характер, зміст і форми. «Розподіл,— підкреслював К. Маркс,— сам є продукт виробництва — не тільки за змістом, бо розподілятися можуть тільки результати виробництва, але і за формою, бо певний спосіб участі у виробництві визначає особливу форму розподілу, форму, в якій беруть участь у розподілі» [1, т. 12, с. 678—679]. Отже, певні форми розподілу передбачають суспільні відносини виробництва.

Розподіл за працею і через суспільні фонди споживання, виражаючи основну спрямованість соціалістичного виробництва, визначає також рівень добробуту і культури народу. В свою чергу, народне споживання через систему розподілу впливає на підвищення і ефективність виробництва. На цю особливість соціалізму неодноразово вказували класики марксизму-ленінізму. Так, Ф. Енгельс писав, що «розподіл, оскільки він управляється чисто економічними міркуваннями, регулюватиметься інтересами виробництва, а розвиток виробництва найбільше стимулюється таким способом розподілу, який дозволяє всім членам суспільства якомога всебічніше розвивати, підтримувати і проявляти свої здібності» [1, т. 20, с. 195]. Розподіл, зазначав В. І. Ленін, є «метод, знаряддя, засіб для підвищення виробництва» [2, т. 43, с. 331]. Такий взаємозв'язок розподілу, споживання і виробництва наочно підтверджується практикою розвитку соціалістичної економіки.

За умов розвинутого соціалізму підвищення матеріального добробуту трудящих є настійною потребою господарського розвитку країни, однією з найважливіших економічних передумов швидкого зростання виробництва. Такий підхід до вирішення поставленого завдання впливає не тільки з лінії Комуністичної партії на дальше посилення ролі матеріальних і моральних стимулів до праці. Питання ставиться значно ширше: про створення умов, що сприяли б всебічному розвитку здібностей і творчій активності усіх трудящих, тобто про розвиток головної продуктивної сили суспільства [4]. Таким чином, йдеться не тільки про збільшення матеріального достатку, не тільки про саме споживання матеріальних благ, але й про створення умов для широкого розвитку трудя-

щих, бо, як говорилося вище, без високих темпів підвищення рівня життя неможливі й швидкі темпи розвитку суспільного виробництва.

Виходячи з сказаного вище, можна стверджувати, що рівень життя населення являє собою дуже широку й складну соціально-економічну категорію. В найбільш загальному плані під рівнем життя ми розуміємо досягнутий ступінь задоволення фізичних, матеріальних і духовних потреб людини на даній стадії розвитку продуктивних сил. До фізичних потреб слід віднести потреби людини в якомога тривалішому житті, збереженні сили і здоров'я; до матеріальних — потреби в певних споживчих благах (продуктах, послугах); до духовних — потреби в творчості й всебічному внутрішньому розвитку особи. Рівень життя, як економічна категорія, включає в себе, з одного боку, ступінь забезпечення населення матеріальними й духовними благами, а з другого, міру розвитку фізичних і духовних здібностей людини.

На наш погляд, було б неправильно, говорячи про сутність рівня життя, зводити всю різноманітність останнього тільки до споживання матеріальних і духовних благ, бо цей рівень залежить також від нагромадження суспільством фондів споживчого призначення (житловий фонд, фонди соціально-культурного і побутового обслуговування і т. д.) і нагромадженого населенням особистого майна. Тільки все це разом взяте може виражати в тій чи іншій мірі сутність життєвого рівня, або рівня народного добробуту як економічної категорії.

У зв'язку з вищенаведеним проблему рівня життя необхідно розглядати з різних точок зору. Тут соціальний і економічний аналіз тісно переплітається з вивченням фізіологічних потреб, а також процесів формування і розвитку нових потреб людини. Про рівень життя, його підвищення або зниження можна говорити тільки при порівнянні середніх величин, що фактично існують. При цьому важливо знати вплив економічних факторів суспільного розвитку, які безпосередньо позначаються на всіх сторонах виробництва і споживання. Так, циклічний характер розвитку капіталістичного процесу виробництва і відтворення, його анархія не можуть не впливати на життєвий рівень трудящих в цілому (тобто зайнятої і незайнятої частини населення в суспільному виробництві). При соціалізмі розвиток необхідних потреб, як і способи їх задоволення, мають планомірний характер і підлягають впливу основного економічного закону соціалізму, закону планомірного розвитку господарства, а також інших законів, що діють поряд з ними.

Невипадково, що тільки при соціалізмі створено реальну можливість вивчення і врахування закономірностей формування життєвого рівня трудящих.

Пізнавши їх об'єктивну дію і результати, суспільство може свідомо впливати на розвиток факторів, які сприяють матеріальному і культурному поліпшенню їх життя.

Говорячи про розвиток виробництва як основу підвищення добробуту народу, В. І. Ленін звертає увагу не тільки на історичне піднесення потреб, тобто їх зростання, але й переважно на ту особ-

ливість, що визначає мету і характер різних способів виробництва і повинна, зрештою, знайти особливе виявлення при обумовленні життєвого рівня членів того чи іншого суспільства. Так, критикуючи дану Г. В. Плехановим у проєкті Програми РСДРП характеристику способу виробництва як планомірну організацію суспільного виробничого процесу для задоволення потреб як всього суспільства, так і окремих його членів, В. І. Ленін, писав: «Цього мало. Отаку організацію, може, ще й трести дадуть. Виразніше було б сказати «за рахунок *усього* суспільства» (бо це включає і планомірність і вказує на спрямовувача планомірності), і не тільки для задоволення потреб членів, а для забезпечення *повного* добробуту і вільного *всєбічного* розвитку *всіх* членів суспільства» [2, т. 6, с. 218].

Оскільки найбільш повне задоволення матеріальних і духовних потреб членів суспільства становить мету соціалістичного виробництва, то, як уже відзначалося, підвищення рівня життя народу є складовою частиною планів розвитку народного господарства СРСР.

Для характеристики різних сторін зростання життєвого рівня трудящих застосовується ціла система показників: загальні розміри національного доходу і фонду споживання, темпи їх збільшення; розміри національного доходу і фонду споживання в розрахунку на душу населення; рівень і динаміка грошової та реальної заробітної плати робітників і службовців, доходів колгоспників від суспільного господарства, виплат і пільг населенню з суспільних фондів споживання, реальних доходів населення; зайнятість населення і задоволення людей працею; рівень споживання матеріальних благ і послуг; забезпеченість житлом, дитячими закладами, лікарнями і т. д.

Розглянемо головні показники рівня життя: національний дохід, рівень грошових та реальних доходів і споживання матеріальних благ і послуг.

Обсяг національного доходу при соціалізмі зростає на основі неухильного підвищення ефективності виробництва, що забезпечує можливість систематично збільшувати рівень доходів і споживання населення і одночасно підтримувати високі темпи нагромадження, дальшого розширення виробництва і невиробничої сфери народного господарства. Якщо проаналізувати темпи розвитку народного господарства на основі динаміки такого показника, як національний дохід, то можна зробити висновок, що обсяг національного доходу змінюється прямо пропорціонально обсягу затрат і продуктивності праці. Частка приросту національного доходу в нашій країні, одержана за рахунок зростання продуктивності праці, в 1951—1956 рр. дорівнювала 83%, в 1961—1965 рр. — 67%, в 1966 р. — 89,4%, в 1968 р. — 89%. При збільшенні національного доходу протягом дев'ятої п'ятирічки на 34% приріст його на 80—85% був одержаний за рахунок підвищення продуктивності праці.

Як видно з табл. 1, національний дохід в СРСР неухильно збільшувався, виключаючи, звичайно, воєнні роки. За період з 1950

по 1970 рр. він зріс у 5,3 раза (в порівнянних цінах). Темпи його приросту вище, ніж у найрозвинутіших капіталістичних країнах. Так, у 1951—1970 рр. середньорічні темпи приросту національного доходу в нашій країні становили 8,7%, а в США — 3,5%. У дев'ятій п'ятирічці національний дохід СРСР підвищився на 34%, а середньорічні темпи приросту становили 6,8%, або 325 млрд. крб. В цілому за п'ятирічку було створено національного доходу на суму 1 трлн. 563 млрд. крб., що забезпечило значне розширення можливостей підвищення поточного споживання населення і зростання ресурсів суспільного виробництва.

Таблиця 1

Роки	Процент приросту до попереднього року	Роки	Процент приросту до попереднього року	Роки	Процент приросту до попереднього року
1913	—	1936	21,5	1956	11,3
1917	—	1937	18,6	1957	7,0
1918*	14,3	1938*	9,6	1958	12,4
1919*	16,7	1939*	10,0	1959	7,5
1920*	16,7	1940	10,0	1960	7,7
1921	16,0	1941	8,0	1961	6,8
1922*	23,8	1942*	28,0	1962	5,7
1923*	21,9	1943	12,1	1963	4,0
1924*	23,1	1944	19,0	1964	9,3
1925*	23,1	1945	5,8	1965	6,9
1926	18,8	1946	11,7	1966	8,1
1927	7,0	1947	11,7	1967	8,6
1928	8,2	1948	11,8	1968	8,3
1929	16,6	1949	17,0	1969	4,8
1930	20,8	1950	21,0	1970	9,0
1931	16,8	1951	12,3	1971	6,0
1932	11,2	1952	10,9	1972	4,0
1933	6,6	1953	9,5	1973	6,8
1934	15,0	1954	12,2	1974	5,0
1935	19,6	1955	11,9	—	—

* Наближена оцінка.

Одним з важливих узагальнюючих показників життєвого рівня трудящих є розмір реальних доходів. Вся маса життєвих благ (матеріальних і духовних), яка при розподілі фонду споживання національного доходу надходить членам соціалістичного суспільства і служить для задоволення їх особистих та колективних потреб, виступає як реальні доходи населення. До них відносяться: зарплата робітників і службовців, грошові й натуральні доходи колгоспників від суспільного господарства, їх доходи від особистого підсобного господарства, всі грошові надходження з суспільних фондів споживання та ін. Крім того, до суми доходів прираховуються безплатні послуги з суспільних фондів споживання.

Зростання реальних доходів, що виділяються як частка населення в національному доході, безпосередньо залежить від обсягу і темпів підвищення останнього.

Ця частка на різних етапах змінюється, але за тривалий період залишається, по суті, стабільною (див. табл. 2). Неоднакові темпи збільшення реальних доходів в окремі періоди пояснюються не тільки різними темпами зростання національного доходу, але й конкретними умовами розвитку економіки в окремі періоди.

Таблиця 2

Темпи приросту національного доходу і реальних доходів населення до середніх даних за рік (%)

Показники	1951— 1965 рр.	В тому числі			1966— 1970 рр.	1971 —1975 рр. (план)
		1951 —1955 рр.	1956— 1960 рр.	1961— 1965 рр.		
Виробництво національного доходу (в порівнянних цінах)	9,0	11,4	9,2	6,4	7,2	6,8
Те саме в розрахунку на душу населення	7,2	9,5	7,2	4,8	6,6	5,7
Реальні доходи в розрахунку на душу населення	5,6	7,2	5,7	3,7	5,9	5,5
Відношення темпів зростання реальних доходів населення до темпів приросту національного доходу на душу населення	0,78	0,76	0,79	0,77	0,89	0,96

Як свідчить табл. 2, темпи зростання національного доходу і реальних доходів населення істотно прискорилися і зблизилися, що є результатом курсу партії на дальше піднесення народного добробуту. В ці роки значно підвищилася заробітна плата робітників і службовців (за п'ять років на 26%), збільшилися розміри пенсії і набагато зросли доходи колгоспників. У дев'ятій п'ятиріччі «на проведення нових соціальних заходів було направлено стільки ж коштів, скільки за дві попередні п'ятирічки, разом узяті. Реальні доходи на душу населення підвищилися майже на чверть» [4]. На 40% зросли виплати і пільги з суспільних фондів споживання. Збільшено пенсії і допомогу робітникам, службовцям та колгоспникам, стипендії студентам. Зарплата робітників і службовців на кінець 1975 р. підвищилася на 20% і дорівнювала 146 крб. на місяць, а з урахуванням виплат і пільг з суспільних фондів — 198 крб. на місяць. У десятій п'ятиріччі середня заробітна плата робітників і службовців зросте на 16—18% і досягне у 1980 р. близько 170 крб. на місяць. Виплати і пільги населенню за рахунок суспільних фондів споживання підвищаться на 28—30%. Оплата праці колгоспників за минулу п'ятирічку зросла на 25%, а у десятій п'ятиріччі доходи колгоспників планується підвищити ще на 24—27%. Це дозволить здійснити новий крок у розв'язанні важливої соціальної проблеми — зближення рівня життя робітничого класу і колгосп-

ного селянства. Це дозволить здійснити ще один крок у вирішенні важливої соціальної проблеми — зближення рівня життя робітничого класу і колгоспного селянства.

Розподіл через суспільні фонди споживання сприяє зближенню рівня життя всіх членів суспільства. Виходячи з цього, у десятий п'ятиріччі передбачено досягти збільшення вказаних доходів не менш ніж на 115 млрд. крб.

За умов розвинутого соціалізму спостерігається прискорення процесу удосконалення структури споживання, в основі якого лежить більш інтенсивний розвиток потреб. Сутність таких процесів В. І. Ленін виразив у законі підвищення потреб, зазначивши, що суспільний розвиток неминуче викликає зростання потреб всього населення, що цей «закон підвищення потреб з повною силою відбився в історії» [2, т. 1, с. 95]. Він відображає необхідний зв'язок між виробництвом і потребами. Однією з форм виявлення закону підвищення потреб і є зміна, удосконалення структури споживання. Процеси такої зміни добре простежуються за статистичними даними. Так, в дев'ятій п'ятиріччі із зростанням споживання різних продуктів поліпшилась якість харчування населення за рахунок розширення частки висококалорійних продуктів — риби, рослинної олії, цукру та ін. (див. табл. 3).

Таблиця 3

Споживання продуктів харчування на душу населення в рік (кг)

Продукти харчування	1970 р.	1975 р.	1975 р. до 1970 р., %
М'ясо і сало	48	59	123
Молоко і молочні продукти в пере- рахунку на молоко	307	340	111
Яйця, шт.	159	192	121
Риба і рибні продукти	15,4	22	143
Цукор	38,8	43	111
Рослинна олія	6,8	9	132
Фрукти та ягоди	35	50	143

Населення нашої країни з кожним роком не тільки краще вдягається і харчується, але й одночасно витрачає все більше коштів для придбання товарів тривалого користування. Розрахунки по деяких предметах тривалого користування на минулу п'ятирічку свідчать про дальше інтенсивне зростання забезпеченості ними сімей трудящих (див. табл. 4).

На XXIV і XXV з'їздах нашої партії неодноразово підкреслювалося, що особливого значення набирає сьогодні також завдання забезпечення зростаючого платоспроможного попиту населення продовольчими і промисловими товарами, а також послугами. Виробництво товарів народного споживання повинно зростати вищими темпами, ніж грошові доходи радянських людей. Розв'язання цього завдання буде необхідною умовою досягнення раціонального рівня і структури споживання.

У дев'ятій п'ятиріччі забезпечувалися високі темпи збільшення національного доходу, реальних доходів, фонду споживання, що

дозволило розширити розміри суспільних засобів, які використовуються для поліпшення добробуту радянських людей (табл. 5).

Отже, в умовах розвинутого соціалізму значно розширилися можливості для поліпшення добробуту радянського народу. Це дає всі підстави для дальшого спрямування господарського будівництва на неухильне підвищення життєвого рівня трудящих.

Таблиця 4

Забезпеченість населення деякими товарами тривалого користування
(дані на кінець року, штук на 100 сімей)

Назва товарів	Роки		
	1965	1970	1975
Радіоприймачі і радіоли	59	72	86
Телевізори	24	51	72
Холодильники	11	32	64
Пральні машини	21	52	67
Швейні машини	52	56	61
Годинники всіх видів (на сім'ю)	3	4	4,7
Велосипеди, мопеди	48	50	51
Мотоцикли і моторолери	6	7	8

Таблиця 5

Зростання добробуту в дев'ятій п'ятирічці

Показники	1970 р.	1975 р.
Фонд споживання в розрахунку на душу населення (в цінах 1965 р., крб.)	815	1083
Середньомісячна заробітна плата робітників і службовців (крб.)	122	149,3
Середньомісячна оплата праці колгоспників (крб.)	74,9	98
Суспільні фонди споживання на душу населення (крб.)	26,3	35,3
Роздрібний товарооборот (в цінах 1970 р., млрд. крб.)	153,7	218
Середня забезпеченість одного міського жителя загальною площею квартири (кв. м)	11	11,9

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 3, 12, 20, 23.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 1, 3, 5, 6, 43.
3. Програма Комуністичної партії Радянського Союзу. Київ, Держполітвидав, 1971. 125 с.
4. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
5. Брежнєв Л. І. Все для блага народу, в ім'я радянської людини. Промова на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу м. Москви 14 червня 1974 р. Київ, Політвидав України, 1974. 39 с.
6. Вопросы экономической политики КПСС на современном этапе. М., Политиздат, 1974. 349 с.
7. Актуальные проблемы экономической теории. М., Политиздат, 1973. 317 с.
8. Шутков И. Н. Личное потребление при социализме. М., «Мысль», 1972. 239 с.

9. Комаров В. Е., Чернявский У. Г. Доходы и потребление населения СССР. М., «Наука», 1973. 237 с.
10. Хромов П. А. Темпы развития промышленности и сельского хозяйства. (Экономико-статистическое исследование). М., «Статистика», 1974. 260 с.
11. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., «Статистика», 1971. 678 с.
12. Народное хозяйство СССР в 1973 г. М., «Статистика», 1974. 723 с.
13. СССР в цифрах в 1973 г. М., «Статистика», 1974. 691 с.
14. «Правда», 25 января 1975 г.

М. Л. ГЕЙТЕНКО

СУСПІЛЬНІ ФОНДИ СПОЖИВАННЯ — ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ЗАГАЛЬНОНАРОДНИХ ІНТЕРЕСІВ

У програмі соціально-економічного розвитку нашої країни, затвердженій XXV з'їздом КПРС, важливе місце відводиться удосконаленню відносин розподілу, які є невід'ємною складовою частиною системи соціалістичних виробничих відносин.

Відомо, що в процесі розподілу і пов'язаного з ним задоволення матеріальних і духовних потреб при соціалізмі здійснюється реалізація всієї системи економічних інтересів, яка включає загальнонародні, колективні й особисті інтереси трудящих.

Ми обмежимося розглядом суспільних фондів споживання як однією з форм реалізації загальнонародних інтересів, що виражають потреби суспільства в цілому.

Економічна необхідність створення суспільних фондів споживання і розподіл через них певної частини матеріальних і культурних благ обумовлені природою соціалістичного ладу. В суспільстві, ґрунтованому на соціалістичній власності на засоби виробництва, створюються нові відносини між людьми в процесі праці — колективізм і товариське співробітництво, спільність інтересів і єдність цілі, прагнення до неухильного зростання життєвого рівня трудящих на основі дальшого розвитку продуктивних сил. Суспільні фонди споживання тут виступають як форма розподілу життєвих засобів, що в найбільшій мірі відповідає вимогам основного економічного закону соціалізму, відносинам товариства і взаємодопомоги.

При соціалізмі виявляється нова закономірність у розвитку продуктивних сил суспільства, що виражає необхідність всебічного удосконалення основної продуктивної сили — людини. Всебічний інтелектуальний і фізичний розвиток людини в умовах соціалізму є важливим завданням, вирішення якого вимагають перш за все інтереси соціалістичного виробництва, а отже і всього суспільства. Тому останнє через суспільні фонди споживання створює порівняно однакові умови для всіх трудящих в задоволенні найбільш життєвих потреб (в медичному обслуговуванні, освіті, фізичному розвитку і т. д.).

Необхідність суспільних фондів споживання обумовлена також тим, що вони сприяють розвитку прогресивних і раціональних форм споживання. У процесі створення матеріально-технічної бази

комунізму відбувається вирівнювання здібності людей до праці. На цій основі формуються все більш близькі за структурою потреби працівників, що набувають масового характеру. Значна частина їх за своєю природою є безпосередньо суспільними і доступними для трудящих на основі спільного споживання і за рахунок всього суспільства.

Отже, суспільні фонди споживання — об'єктивно необхідна категорія соціалізму, що виражає найбільш істотні сторони соціалістичних виробничих відносин, які складаються у процесі формування і розподілу тієї частини необхідного і додаткового продукту, що призначена для задоволення матеріальних і культурних потреб членів соціалістичного суспільства у формі безплатних або пільгових послуг і виплат з метою забезпечення необхідних економічних умов для стирання соціально-економічних відмінностей між ними, для всебічного гармонійного розвитку їх здібностей.

Суспільні фонди споживання при соціалізмі створюються, головним чином, за рахунок державного бюджету, що формується з надходжень частини коштів від вартості продукту підприємств у вигляді податку з обороту, платежів з прибутку і платежів колгоспно-кооперативних організацій. Крім цього, у створенні цих фондів кошти підприємств і кооперативних організацій беруть і безпосередньо. Зосередивши в своїх руках основну частину цих фондів, радянська держава має можливість більш ефективно використовувати їх в інтересах суспільства. Другу частину вартості продукту, призначену для формування суспільних фондів споживання, підприємство використовує на створення фонду соціально-культурних заходів і житлового будівництва. Даний фонд має важливе значення для забезпечення в деякій мірі культурних потреб, поліпшення побутових і житлових умов працівників даного підприємства та членів їх сімей. Це сприяє підвищенню колективної матеріальної заінтересованості у збільшенні виробництва, в поєднанні особистих інтересів працівників з інтересами підприємства. Такий порядок формування суспільних фондів споживання вдало поєднує реалізацію загальнонародних, колективних і особистих інтересів, ставлячи на перше місце загальнонародні інтереси.

Розвиток виробництва і зростання національного доходу в нашій країні забезпечує швидке збільшення суспільних фондів споживання (див. таблицю).

Як свідчать дані таблиці, суспільні фонди збільшуються з кожним роком. Тільки за 4 роки дев'ятої п'ятирічки виплати і пільги з суспільних фондів споживання зросли на 19,1 млрд. крб., що становить більше 45% коштів, одержаних населенням країни з суспільних фондів споживання в 1965 р. Основна частина суспільних фондів (близько 80%) спрямовується на освіту, охорону здоров'я і соціальне забезпечення. Невелике зменшення питомої ваги витрат на освіту і охорону здоров'я пояснюється тим, що за роки восьмої п'ятирічки і в перші роки дев'ятої п'ятирічки неухильно зростали витрати на соціальне забезпечення і соціальне страхування у зв'язку із збільшенням витрат на пенсії і допомоги, а також

швидким підвищенням витрат на оплату чергових відпусток трудящих у зв'язку із збільшенням тривалості відпусток робітників і введенням оплачуваних відпусток для колгоспників.

Розвиток суспільних фондів споживання в СРСР [8, с. 535]

Показники	1940 р.	1965 р.	1970 р.	1971 р.	1972 р.	1974 р.
Суспільні фонди споживання:						
всього, млрд. крб.	4,6	41,9	63,9	68,6	73,0	83,0
в розрахунку на душу населення, крб.	24	132	263	280	295	329
Використання суспільних фондів споживання:						
освіта, млрд. крб.	2,0	13,2	18,7	19,9	21,2	24,3
в % до всього обсягу *	43,5	31,5	29,3	28,0	29,0	29,3
охорона здоров'я і фізична культура, млрд. крб.	1,0	6,9	10,0	10,5	10,8	12,0
в % до всього обсягу *	21,7	16,5	15,6	15,3	13,4	14,4
соціальне забезпечення, млрд. крб.	0,9	14,4	22,8	24,8	26,9	30,3
в % до всього обсягу *	19,6	34,4	35,7	36,1	38,6	36,5
в тому числі: пенсії	0,3	10,6	16,2	18,0	19,8	22,1
допомоги	0,5	3,5	6,1	6,3	6,5	7,3

* Розраховано нами.

Слід підкреслити, що в розвинутому соціалістичному суспільстві суспільні фонди споживання відіграють важливу роль у прискоренні соціального, економічного й науково-технічного прогресу. З одного боку, суспільні фонди споживання сприяють всебічному розвитку особи і становленню соціальної однорідності суспільства, а з другого, з їх допомогою забезпечується послідовний розвиток людини як продуктивної сили у відповідності з вимогами науково-технічної революції і інтенсифікації виробництва.

Будучи однією з форм, що виражають відносини розподілу, суспільні фонди споживання відіграють певну роль в реалізації економічних інтересів. Разом з тим, швидке зростання суспільних фондів споживання ставить перед економічною наукою завдання визначити таке співвідношення їх зростання і підвищення заробітної плати, яке б не заважало посиленню стимулюючої ролі заробітної плати як основної форми розподілу і сприяло поєднанню особистих і суспільних інтересів трудящих.

Як уже вказувалося, суспільні фонди споживання сприяють фізичному і духовному розвитку трудящих — головної продуктивної сили суспільства. Завдяки цим фондам наша країна в короткий історичний строк з країни суцільної безграмотності перетворилася в найбільш освічене суспільство в світі.

У дев'ятій п'ятиріччі цей напрямок використання суспільних фондів споживання набув дальшого розвитку. Майже половина приросту цих фондів спрямовувалася на всебічне поліпшення і удо-

сконалення членів суспільства. Перш за все, за рахунок розширення суспільних фондів споживання буде зроблено новий великий крок у розвитку народної освіти, підвищенні культурно-технічного рівня трудящих. В 1975 р. загальні витрати з фондів споживання на народну освіту досягнуть 20 млрд. карбованців, тобто більше 22% загального обсягу суспільних фондів споживання [3, с. 292].

У нашій країні завдяки безплатному навчанню всі громадяни мають однакові можливості для підвищення свого освітнього і культурного рівня. Безплатність навчання звільняє значну частину коштів з сімейного бюджету. Тільки за один рік кожна сім'я, яка має школяра, з суспільних фондів одержує близько 120 крб., а коли учень навчається в групі подовженого дня — 170, в школах-інтернатах — більше 700 крб. [5, с. 103]. У той же час в капіталістичних країнах батьки, діти яких навчаються в приватних школах, вимушені платити: в США — 2,5 тис. доларів, в Англії — до 500 фунтів стерлінгів на рік [4, с. 38].

Про зростання культури населення нашої країни, його загальноосвітнього і професіонального рівня свідчать такі дані. Якщо в 1939 р. з кожних 1000 чоловік вищу і середню (повну й неповну) освіту мали 108 чоловік, то в 1973 р. — 522 [7, с. 112]. На початку 1973/74 навчального року в СРСР функціонувало 176 тис. загальноосвітніх шкіл, де навчалось 49225 тис. учнів, 4279 середніх спеціальних учбових закладів з 4441 тис. чоловік, у 833 вузах країни вчилися 4671 тис. студентів [13, с. 208—212].

До кінця дев'ятої п'ятирічки завершився накреслений XXIV з'їздом КПРС перехід до загальної середньої освіти. Він здійснюється відповідно до вимог оптимального поєднання інтересів виробництва і зростання народного добробуту, розвитку особи. За три роки поточної п'ятирічки тільки в загальноосвітніх школах 8673 тисячі юнаків і дівчат одержало середню освіту [13, с. 209].

Важливу роль в реалізації загальнонародних і особистих інтересів відіграє охорона здоров'я населення за рахунок суспільних фондів споживання. Соціалістична держава бере на себе турботу про охорону і поліпшення здоров'я населення. Соціалістична система господарства вперше в історії створює умови для здійснення за рахунок суспільства системи соціально-економічних і медичних заходів, спрямованих на неухильне зміцнення здоров'я і збільшення тривалості життя людини. У нашій країні практично задовольняються потреби абсолютної більшості населення в послугах охорони здоров'я. В СРСР досягнуто найвищу в світі забезпеченість населення лікарями. У 1974 р., в країні працювало 799,0 тис. лікарів, тобто на 10 тис. населення припадало 31,5 лікаря (проти 7,9 в 1940 р.) [9, с. 728]. Витрати держави на охорону здоров'я і фізичну культуру з року в рік зростають. Щоб уявити цей процес, достатньо сказати, що коли в 1960 р. витрати держави на ці заходи становили 4,8 млрд. крб., то в 1972 р. — 10 млрд. крб., тобто за 12 років зросли більше ніж удвічі [8, с. 724].

Радянський Союз вийшов на одне з перших місць у світі по забезпеченню населення лікарняними ліжками. За роки дев'ятої п'я-

тирічки на Україні мережа лікарень збільшилася на 56,4 тис. ліжок. На кожні 10 тис. населення в республіці припадає більше 120 медичних працівників, в тому числі 31 лікар. У 1975 р. на 10 тис. чоловік населення припадало 116 лікарняних ліжок [10, с. 53]. По двох останніх показниках УРСР вже сьогодні випереджає найбільш розвинуті капіталістичні країни.

Однією з важливих ділянок охорони здоров'я трудящих є організація відпочинку і санаторно-курортного лікування. У нашій країні створено широку мережу будинків відпочинку, санаторіїв, в яких щороку лікуються і відпочивають безплатно або на пільгових умовах мільйони громадян. Тільки в 1974 р. на санаторно-курортне обслуговування трудящих і лікувальне харчування держава витратила 754 млн. крб. [9, с. 760].

Найбільшу питому вагу в суспільних фондах споживання займають витрати на соціальне забезпечення. Соціальне забезпечення в нашій країні — це цілий комплекс державних і громадських заходів по матеріальному забезпеченню в старості, при інвалідності і у випадку втрати годувальника.

Накреслені XXIV з'їздом КПРС заходи в галузі соціального забезпечення на дев'яту п'ятирічку успішно здійснено. За чотири роки п'ятирічки проведено велику роботу по поліпшенню пенсійного обслуговування. Слід підкреслити, що на ці заходи передбачено виділити коштів у два з половиною рази більше, ніж у минулій п'ятирічці. Уже підвищено мінімальні розміри пенсій по старості, інвалідності, а також сім'ям колгоспників і військовослужбовців, які втратили годувальника. В першому році дев'ятої п'ятирічки на колгоспників поширено умови нарахування пенсій, встановлених для працівників державних підприємств, установ і організацій, а з 15 грудня 1974 р. підвищено пенсії решті сімей, які втратили годувальника, а також інвалідам війни і праці. Тільки за два роки дев'ятої п'ятирічки на виплату пенсій з суспільних фондів споживання було витрачено 37,8 млрд. крб. [8, с. 535]. На початку 1974 р. в країні нараховувалося 43557 тис. пенсіонерів [6, с. 95], а на виплату всіх видів пенсій на 1974 р. було виділено 20,7 млрд. крб. [2, с. 21].

Пенсійне забезпечення в нашій країні здійснюється за рахунок коштів держави і колгоспів без будь-яких відрахувань з доходів трудящих. Розміри пенсій по старості становлять від 50 до 100% середньої заробітної плати. Зовсім інше положення в капіталістичних країнах. Величина пенсій в Італії і США не перевищує 20% середнього заробітку трудящих, у Франції — 18%, Англії — 23%. Пенсійний вік у всіх капіталістичних країнах вищий, ніж в Радянському Союзі. Наприклад, у ФРН і Фінляндії пенсійний вік для чоловіків і жінок дорівнює 65 років, у Швеції — 67, в Норвегії, Ірландії і Канаді — 70 років. У США пенсійний вік для чоловіків становить 65 років, а для жінок — 62 роки [10, с. 53].

Важливим напрямком використання суспільних фондів споживання є поліпшення матеріального становища працюючих жінок. У 1973 р. було введено допомогу по вагітності й пологах всім пра-

діючим жінкам незалежно від їх трудового стажу. У північних районах і місцевостях, прирівняних до них, в районах Далекого Сходу і Сибіру, Уралу, Казахстану і Середньої Азії збільшено число платних днів по догляду за хворою дитиною. З 1 грудня 1974 р. цей порядок введено і в інших районах країни. З 1 листопада 1974 р. почалася виплата щомісячної допомоги на дітей до 8-мі річного віку сім'ям, в яких середній сукупний дохід на члена сім'ї не перевищує 50 крб. на місяць. Тільки за рахунок впровадження цього заходу малозабезпечені сім'ї одержать 1,8 млрд. крб. на рік [див. 11].

Щоб повніше задовольнити потреби населення в дитячих закладах, вивільнити жінок з домашнього господарства і залучити їх до активної суспільно-корисної діяльності, держава спрямує на ці цілі значну частину коштів з суспільних фондів споживання. У 1974 р. в постійно діючих садках і яслах виховувалося 9906 тис. дітей [9, с. 658], що в 1,5 раза більше, ніж в 1965 р. Коли враховувати, що в середньому на одну дитину в дитячих яслах витрачається 440 крб. на рік, з яких 360 крб., тобто 82%, бере на себе держава, а в дитячому садку витрати на одну дитину становлять близько 400 крб., в тому числі державні дотації — 290 крб., тобто 74% [4, с. 19], то стане зрозумілим, яку велику допомогу подає держава сім'ям щодо дитячих закладів.

За чотири роки поточної п'ятирічки на заходи по підвищенню життєвого рівня народу було витрачено коштів у півтора рази більше, ніж в минулу п'ятирічку. «Всього за цей період, — вказував Л. І. Брежнев на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу, — заробітна плата збільшиться у 47 мільйонів робітників і службовців. За рахунок підвищення пенсій, стипендій, допомоги та інших виплат зростуть доходи у 30 млн. чоловік» [1, с. 5—6].

Важливу роль в задоволенні загальнонародних і особистих інтересів відіграють витрати з суспільних фондів на поліпшення житлових умов трудящих. В СРСР ці витрати безперервно збільшуються, а їх питома вага в загальному обсягу суспільних фондів споживання підвищується. За рахунок сім'ї покривається тільки одна третина витрат на утримання житла, решту відшкодовують з суспільних фондів споживання. Кожна сім'я, незалежно від її матеріального становища, має можливість користуватися впорядкованою квартирою. З підвищенням доходів населення частина витрат на оплату житлово-комунальних послуг в бюджеті сім'ї зменшується. У бюджеті сім'ї робітників і службовців витрати на оплату житла сьогодні дорівнюють 2—3%, а разом з комунальними послугами — 4—5% [12, с. 312].

Крім витрат на поточне утримання житла, держава виділяє значні засоби на поліпшення житлових умов населення. Щорічно збільшуються кошти держави, підприємств і організацій, що направляються на житлове будівництво. В дев'ятій п'ятирічці на спорудження житлових будинків витрачено 53,9 млрд. крб. капітальних вкладень і побудовано 360,9 млн. кв. м житла [3, с. 305].

Зростання капітальних вкладень у житлове будівництво приводить до збільшення обсягу житлового фонду, який за останні 22 роки в містах і селищах міського типу збільшився більше ніж в 3,2 рази, а в 1972 р. становив 1661 (з нього 1193 — усупільнений) млн. кв. м загальної площі житла проти 513 млн. кв. м в 1950 р. [8, с. 543]. Тільки за два роки дев'ятої п'ятирічки число людей, які поліпшили свої житлові умови, дорівнювало 22,5 млн. чоловік [8, с. 342]. Середня забезпеченість міського населення загальною житловою площею в розрахунку на одного жителя за п'ятирічку підвищиться з 11 у 1970 р. до 11,9 кв. м в 1975 р. [3, с. 305].

Таким чином, суспільні фонди споживання як одна з форм реалізації загальнонародних інтересів тісно поєднують інтереси суспільства і кожного його члена. Ця форма розподілу матеріальних і духовних благ в умовах розвинутого соціалізму сприяє зростанню продуктивних сил, створенню матеріально-технічної бази комунізму, відіграє велику роль в досягненні головної мети нашого суспільства — неухильного піднесення життєвого рівня радянського народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Брежнев Л. І. Все для блага народу, в ім'я радянської людини. Промова на зустрічі з виборцями Бауманського виборчого округу міста Москви 14 червня 1974 року. Київ, Політвидав України, 1974. 31 с.
2. Гарбузов Н. Ф. О государственном бюджете СССР на 1974 год и об использовании государственного бюджета СССР за 1972 год. М., Политиздат, 1973. 32 с.
3. Государственный пятилетний план развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 гг. М., Политиздат, 1972. 455 с.
4. Ачаркан В. А., Кряжев В. Г. Общественные фонды потребления в СССР. М., «Экономика», 1972. 63 с.
5. Бузляков Н. И. Главная задача новой пятилетки. М., «Мысль», 1971. 191 с.
6. «Вестник статистики», 1974, № 8, с. 95—96.
7. Население СССР. Справочник. М., Политиздат, 1974. 192 с.
8. Народное хозяйство СССР в 1972 году. М., «Статистика», 1973. 824 с.
9. Народное хозяйство СССР в 1974 году. М., «Статистика», 1975. 862 с.
10. Петрашенко С. Общественные фонды потребления. — «Под знаменем ленинизма», 1974, № 4, с. 51—53.
11. «Правда», 28 сентября 1974 г.
12. Саркисянц Г. С. Общественные фонды потребления. — В сб.: Труд и заработная плата в СССР. М., «Экономика», 1974, с. 297—320.
13. СССР в цифрах в 1973 году. М., «Статистика», 1974. 224 с.

Н. И. МАТВИЙЧУК

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА ГАРАНТОВАНОЇ ОПЛАТИ ПРАЦІ В КОЛГОСПАХ І ФАКТОРИ ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Особливістю аграрної політики партії на сучасному етапі є всебічне врахування всіх факторів, що визначають розвиток сільськогосподарства. Ця політика відповідає завданням побудови комуністичного суспільства в нашій країні, вона базується на реальних можливостях економіки, органічно погоджена з усіма ланками народного господарства.

Науковий аналіз економічних відносин, що є фундаментом діяльності Комуністичної партії і Радянської держави, дозволяє встановити головні напрями удосконалення методів соціалістичного господарювання, які, з одного боку, повинні ґрунтуватися на досягнутому рівні продуктивних сил, а з другого, самі мають виступати як сприятливий фактор їх дальшого розвитку.

Створення в СРСР розвинутого соціалістичного суспільства і перехід до безпосередньої побудови матеріально-технічної бази комунізму викликали необхідність подолання невідповідності між прискореним розвитком промисловості, науки і техніки і відставання сільського господарства, що історично склалося в минулому через ряд об'єктивних причин, а також в наслідок помилок, які допускалися раніше. Розкривши причини, що заважали піднесенню сільського господарства, партія затвердила, починаючи з березневого (1965 р.) Пленуму ЦК, широку комплексну програму розвитку цієї галузі, розраховану на тривалий період. Ця програма передбачає створення сучасної матеріально-технічної бази сільськогосподарського виробництва шляхом значних капіталовкладень не тільки безпосередньо в цю галузь, але й в суміжні з нею галузі, що її обслуговують, послідовне здійснення механізації і хімізації виробництва і перетворення на цій основі сільськогосподарської праці в різновидність праці індустріальної, поліпшення родючості земель, поступове подолання несприятливого впливу кліматичних та погодних умов.

Поряд з цим було звернуто особливу увагу на необхідність удосконалення системи економічних відносин колгоспів з державою, досягнення еквівалентності при взаємному обміні продукцією, посилення матеріальної заінтересованості працівників сільського господарства в результатах індивідуальної і колективної праці. Вирішити це завдання не просто. Для цього треба докорінно змінити існуючі раніше пропорції у використанні національного доходу між різними ланками народного господарства. Оцінюючи проведену в цьому напрямку роботу та її роль у прискоренні розвитку сільського господарства, Л. І. Брежнев відзначав: «І в попередні роки багато хто розумів, що підвищення матеріальної заінтересованості трудівників сільського господарства допоможе зростанню виробництва. Але довгий час це питання не розв'язувалося. Створювалося немов замкнуте коло: виробництво не зростало достатніми темпами, бо не виділялося достатніх коштів на матеріальне стимулювання, а коштів не вистачало тому, що повільно зростало виробництво. Щоб вирватися з цього кола, треба було рішуче змінити практику, яка склалася, і Центральний Комітет зробив це. Час показав, наскільки своєчасними і вірними були прийняті тоді рішення» [2].

Курс на прискорений розвиток сільського господарства обумовив прогресивні зміни всіх сторін внутріколгоспних відносин в напрямку зменшення їх істотних відмінностей і поступового зближення із загальнонародним сектором. У сфері розподілу за працею ці

зміни в колгоспах найбільше виявилися у відмові від трудовня і переході до гарантованої грошової оплати праці колгоспників. Гарантована оплата була логічним завершенням таких тенденцій в галузі розподілу за працею в колгоспах, як, по-перше, наухильне зростання рівня оплати на базі підвищення продуктивності праці і прибутковості господарств, а також поступове посилення принципу гарантійності в розмірі трудової винагороди, по-друге, досягнення більшої регулярності в строках виплачування заробітку колгоспникам, скорочення розриву в часі між моментом витрати праці і моментом її оплати; по-третє, збільшення питомої ваги грошової оплати в загальній сумі доходів колгоспників від суспільного господарства.

Визрівання економічних передумов, необхідних для здійснення гарантованої грошової оплати праці в колгоспах, почалось в нашій країні приблизно з середини 50-х років. Але протікав цей процес нерівномірно, ускладнюючись рядом несприятливих факторів. Внаслідок чого навіть найбільш міцні економічно господарства, які першими перейшли до цієї форми оплати праці, зазнавали великих труднощів у її практичній реалізації. Тому можна впевнено стверджувати, що економічні умови для масового переходу колгоспів до стійкої гарантованої оплати праці було створено тільки після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС. У цей період різко підвищився рівень оплати праці в колгоспах, помітно наблизившись до оплати трудівників радгоспів (див. табл. 1).

Як видно з таблиці, за перші п'ять років розглянутого періоду темпи зростання оплати праці в колгоспах помітно відставали від

Таблиця 1

Динаміка виплат в розрахунку на відпрацьований людино-день в колгоспах і радгоспах СРСР [6; 7, с. 422, 443]

Показники	Роки				
	1955	1960	1965	1970	1974
Видано колгоспникам, крб.	1,23	1,40	2,68	3,90	4,50
Приріст до попереднього періоду, крб. (%)	—	0,17 (13,8)	1,28 (91,4)	1,22 (45,3)	0,60 15,4
Видано працівникам радгоспів, крб.	1,87	2,31	3,21	4,43	5,42
Приріст до попереднього періоду, крб. (%)	—	0,44 (23,5)	0,90 (39,0)	1,22 (38,0)	0,99 22,3
Співвідношення оплати колгоспників до оплати працівників радгоспів (%)	65,8	60,6	83,5	88,0	83

радгоспних показників, а абсолютний її приріст у колгоспах був у 2,6 рази менше порівняно з радгоспами. Це обумовило зниження оплати людино-дня в колгоспах відносно його оплати в радгоспах з 65,8 до 60,6%.

У наступний період оплата в колгоспах випереджала за динамікою оплати праці в радгоспах, особливо в 1961—1965 рр.

Істотношою в цей період була і абсолютна величина приросту оплати порівняно з радгоспами, причому вона більше ніж в сім разів перевищувала приріст оплати в колгоспах за попередні п'ять років. У 1965 р. оплата людино-дня в колгоспах становила 83,5% від її радгоспного рівня, а в 1970 р. вона підвищилася до 88%. У дев'ятій п'ятирічці, навпаки, радгоспи і за темпами зростання оплати праці і за її абсолютним приростом випереджали колгоспи.

У прийнятій в травні 1966 р. постанові ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР «Про підвищення матеріальної заінтересованості колгоспників у розвитку суспільного виробництва» колгоспам пропонувалося з другого півріччя 1966 р. перейти на гарантовану оплату праці, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів і норм виробітку на аналогічних роботах. Це рішення мало величезне мобілізуюче значення для піднесення колгоспної економіки, воно повністю відповідало ленінському положенню про те, що «розподіл є метод, знаряддя, засіб для підвищення виробництва» [1, т. 43, с. 354], Колгоспам, які не могли забезпечити оплату праці на рівні радгоспів за рахунок власних коштів, держава надавала довгострокові кредити. З метою подолання сезонної нестачі коштів, необхідних для регулярної виплати заробітків колгоспникам, було вирішено перевести колгоспи на пряме банківське короткострокове кредитування.

Отже, досягнутий колгоспами рівень розвитку суспільного виробництва і матеріальна допомога держави зробили доступною гарантовану оплату праці для більшості господарств. За даними Міністерства сільського господарства СРСР вже в 1967 р. цю форму оплати застосовували близько 93% колгоспів. У 1971 р. розподіл доходів за трудовими днями проводили 1514 колгоспів, а в 1972 р. — 1314 господарств, що відповідно становить 4,7 і 4,2% їх загальної кількості. При цьому слід враховувати, що понад 90% цих колгоспів припадало на Азербайджанську, Вірменську та Грузинську союзні республіки. Це потребує окремого вивчення даної проблеми по вказаним республікам і вжиття необхідних заходів.

Перехід колгоспів від трудових до гарантованої оплати праці є не простим організаційно-технічним заходом. Він вносить глибокі зміни в порядок і послідовність формування не тільки фонду розподілу за працею, але й інших виробничих фондів. При розподілі доходів за трудовими днями фонд оплати праці колгоспників формувався на заключній стадії розподілу після виконання колгоспом зобов'язань перед державою, регламентованих Статутом норм відрахування з цією метою, а також для покриття різних збитків виробництва. Це значить, що фонд нагромадження, який призначений для розширення виробництва, встановлювався раніше фонду відшкодування затрат робочої сили. Багато господарств не мали можливостей для розширення виробництва і фактично здійснювали відрахування з цією метою, а також для покриття різних збитків від природної стихії та безгосподарності шляхом зменшення оплати праці колгоспників. Подібна система розподілу суперечила матері-

альним інтересам трудівників села і гальмувала розвиток колгоспного виробництва.

Впровадження гарантованої оплати праці вимагало зміни порядку розподілу колгоспних доходів згідно з марксистсько-ленінською теорією відтворення і наближало його до порядку і форм розподілу, що існують на державних підприємствах. Якщо раніше діючий порядок розподілу доходів у колгоспах мав послідовність нагромадження — відшкодування — споживання, то в даний час він відповідає реальним відношенням, що складаються у виробництві, а саме: відшкодування — споживання — нагромадження.

Процес виробництва як у масштабі всієї країни, так і на рівні окремого підприємства може нормально протікати лише за умови, що поряд з відновленням витрачених засобів виробництва постійно відновлюються і життєві умови працівника. Першочергове створення фонду оплати праці колгоспників після відшкодування спожитих засобів виробництва дістало відображення в Примірному статуті колгоспу, прийнятому Третім всесоюзним з'їздом колгоспників, а також в «Методичних вказівках по розподілу доходів у колгоспах», схвалених союзною Радою колгоспів і погоджених з Держпланом, Держкомпраці, Держбанком і ЦСУ СРСР. «З валового доходу в першу чергу виділяються засоби на оплату праці колгоспників... Гарантована оплата праці колгоспників (грошима і натурою) встановлюється, виходячи з тарифних ставок відповідних категорій працівників радгоспів і норм виробітку, затверджених в колгоспі з урахуванням конкретних умов, стосовно до норм виробітку, що діють на аналогічних роботах в радгоспах» [3, с. 17].

Аналізуючи передумови виникнення і економічну сутність гарантованої оплати праці в колгоспах, слід підкреслити провідний вплив загальнонародного сектора у процесі розвитку та удосконалення всіх сторін внутріколгоспних відносин, в тому числі відносин розподілу. Це впливає з ленінської методології про визначення соціальної природи кооперації пануючою в суспільстві формою власності.

За умов розвинутого соціалізму прискорився процес зближення колгоспів з державними підприємствами у всіх напрямках матеріально-технічному, соціально-економічному та організаційно-господарському. У сфері оплати праці це виявляється як у зростанні її рівня на основі здійснення політики партії по підвищенню мінімальних розмірів заробітної плати в країні, так і зближенні конкретних форм тарифної і додаткової винагороди в ході проведення економічної реформи. Взаємне збагачення форм і критеріїв стимулювання праці шляхом використання всього передового, що нагромаджено державними і колгоспно-кооперативними підприємствами, являє собою нові риси дальшого розвитку та удосконалення соціалістичних виробничих відносин в галузі розподілу.

За зовнішніми ознаками — порядком нарахування, грошовим вираженням, регулярністю виплати — гарантована оплата в колгоспах подібна до заробітної плати. Тому деякі економісти вважають,

що оплата праці колгоспників на рівні робітників радгоспів за своїм змістом тотожна із заробітною платою в державному секторі. Так, В. Корочкін стверджує, що «не тільки на державних підприємствах, але і в колгоспах останнім часом економічний закон розподілу за працею здійснюється практично у формі заробітної плати» [4, с. 54]. Щоправда, цей автор далі вказує на відмінності між зарплатою і оплатою в колгоспах, які, однак, на його думку, менш істотні, ніж їх тотожність.

Ми вважаємо, що ототожнення сутності форм оплати праці на підприємствах і в колгоспах є неправомірним. Не можна за зовнішньою схожістю форм забувати про головне — які відносини вони реально відображують. При переході від трудовня до гарантованої оплати колгоспи не позбулися ще групового характеру кооперативної власності, вони зберігають повну автономність у привласненні та розподілі доходів. Згадане вище ототожнення є необґрунтованим і з методологічної точки зору, бо воно суперечить марксистсько-ленінському положенню про вирішальну роль відносин виробництва при визначенні характеру відносин розподілу. Незважаючи на великі відмінності між трудовнем і гарантованою оплатою, вони все ж являють собою форми вираження одних і тих самих виробничих відносин між колгоспом в цілому і його окремими членами з приводу розподілу основної частини необхідного продукту. Отже, обидві ці форми є категоріями колгоспної форми соціалістичної власності, але на різних етапах її розвитку. З другого боку, за зовнішньою схожістю гарантованої оплати праці із зарплатою в загальнонародному секторі наочно виступає ряд істотних відмінностей. По-перше, вони різняться між собою тим, від кого походить, а отже, ким забезпечується гарантія в розмірах трудової винагороди. Заробітна плата на державних підприємствах є частиною загальнонародного фонду розподілу за працею. Правда, госпрозрахункові відносини вимагають, щоб кожне підприємство покривало всі затрати і одержувало прибуток за рахунок власних доходів від господарської діяльності. Але цим не виключається перерозподіл засобів між підприємствами в межах загальнонародного сектора. Наприклад, оплата праці за твердими розцінками в радгоспах, які найближче стоять до колгоспів за характером виробничої діяльності, протягом тривалого періоду була можлива тільки в умовах широкого перерозподілу коштів з державного бюджету.

Фонд оплати праці в колгоспах теж формується під впливом держави, але це виявляється не прямо, а побічно через рівень закупочних цін на сільськогосподарську продукцію і цін на засоби виробництва промислового виготовлення, які купують колгоспи, ставки прибуткового податку і страхових платежів, через загальнодержавну політику в галузі заробітної плати. Але джерелом коштів для оплати праці в колгоспах є тільки їх валовий доход, бо держава прямо своїми доходами не гарантує оплату праці колгоспників, тут гарантія повністю залежить від самого колгоспу. Кредит Держбанку для оплати праці колгоспників не відмінняє цієї особли-

вості, оскільки він має поворотний характер і покривається колгоспом з власних доходів майбутніх років.

По-друге, в загальнонародному секторі держава гарантує величину середньомісячної зарплати за категоріями працівників і рівнем кваліфікації в крайньому разі в частині основного тарифу. В колгоспах гарантується на середній рівень, а мінімум оплати в розрахунку на відпрацьований людино-день. Сьогодні колгоспи ще не мають змоги гарантувати своїм членам твердий середньомісячний заробіток. Невипадково, що співвідношення місячних заробітків, колгоспників і працівників радгоспів нижче, ніж співвідношення в їх оплаті в розрахунку на відпрацьований людино-день (див. табл. 2).

Таблиця 2

Динаміка середньомісячної заробітної плати робітників і службовців у народному господарстві, працівників радгоспів і середньомісячних заробітків колгоспників та їх співвідношення [6; 7, с. 516; 8, с. 196, 285]

Показники	Роки				
	1955	1960	1965	1970	1975 (план)
Середньомісячна зарплата робітників і службовців у народному господарстві, крб.	71,8	80,6	96,5	122,0	149,3
Приріст за п'ятирічку, крб. (%)	—	8,8 (12,3)	15,9 (19,7)	25,5 (26,4)	27,3 (22,4)
Середньомісячна зарплата працівників радгоспів, крб.	46,6	53,8	74,6	100,9	131,0
Приріст за п'ятирічку, крб. (%)	—	7,2 (15,5)	20,8 (38,5)	26,3 (35,3)	30,1 (29,6)
Середньомісячний заробіток колгоспників, крб.	25,0	28,3	51,3	74,9	98
Приріст за п'ятирічку, крб. (%)	—	3,3 (13,2)	23,0 (81,3)	23,6 (46,0)	23,1 (30,6)
Середньомісячний заробіток колгоспників у % до зарплати робітників і службовців	34,8	35,1	53,2	61,4	65,6
до зарплати працівників радгоспів	53,6	52,6	68,8	74,2	74,8

Незважаючи на високі темпи приросту оплати праці в колгоспах, абсолютна його сума протягом розглянутого періоду (за винятком 1961—1965 рр.) була нижче порівняно з оплатою робітників і службовців, а також працівників радгоспів. У десятій п'ятирічці, як це передбачено XXV з'їздом КПРС, відбудеться дальше зближення рівня оплати праці в колгоспах і на державних підприємствах. Якщо середня заробітна плата робітників і службовців зростає на 16—18%, то доходи колгоспників від громадського господарства — на 24—27%.

За нашими підрахунками виходить, що коли для досягнення радгоспного рівня оплати людино-дня колгоспам країни треба було б збільшити фонд розподілу за працею в 1970 р. приблизно

на 2 млрд. крб., а в 1971 р. — на 2,4 млрд. крб., то для досягнення середньомісячних заробітків колгоспників, що дорівнюють радгоспним, надбавка до фонду оплати повинна була б скласти відповідно за цими роками 5,1 і 5,5 млрд. крб., що становить 50—75% чистого доходу колгоспів. Той факт, що в середньому одним колгоспником відпрацьовано менше робочих днів, ніж працівником радгоспу, в 1970 р. на 44, а в 1971 р. — на 41 день, не можна пояснити тільки відмінністю в їх психології, бо значною мірою це обумовлено нижчим рівнем суспільного виробництва в колгоспах.

Гарантована оплата праці в колгоспах має ще одну суттєву відмінність від зарплати робітників і службовців. На державних підприємствах послідовно здійснюється принцип рівної оплати за рівну працю по її основній частині. При цьому всі об'єктивні фактори виробництва, незалежні від працівника, не впливають на цю частину його заробітку. В колгоспах гарантований рівень оплати обумовлений можливостями господарства. Оскільки колгоспники одночасно є і трудівниками, і власниками застосовуваних засобів виробництва та виготовленої продукції, то усунути вплив техніко-економічних відмінностей в умовах виробництва на величину оплати праці ще неможливо. Тому гарантована оплата може забезпечити рівну оплату за рівну працю тільки в межах окремого господарства. Здійснення рівної оплати за рівну працю в масштабах всієї колгоспної системи силами самих колгоспів у даний час не може бути втілено в життя. Заслугує на увагу пропозиція вчених про створення подібно до деяких країн народної демократії єдиного централізованого державно-кооперативного фонду для забезпечення мінімуму оплати праці в межах всієї колгоспної системи [5, с. 52].

Після введення гарантованої оплати помітно скоротилася строкатість колгоспів за рівнем оплати людинодня. Але і сьогодні відмінності в колгоспах досить істотні. У 1971 р. колгоспи за рівнем оплати людинодня розподілялися таким чином: до 1 крб. — 0,3%, від 1 до 2 крб. — 2,1%, від 2 до 3 крб. — 19,6%, від 3 до 4 крб. — 46,2%, від 4 до 5 крб. — 21,9%, від 5 до 6 крб. — 6,7%, від 6 крб. і вище — 3,2% див. 6. Це значить, що 10% колгоспів оплачували працю вище середньорадгоспного рівня, а приблизно 70% господарств не досягли цього рівня. Навіть при умові першочергового формування фонду розподілу за працею не можна подолати значну диференціацію оплати праці в колгоспах. Цю проблему можна розв'язати тільки шляхом дальшого зростання продуктивності праці, підвищення ефективності колгоспного виробництва і створення більш-менш однакових умов господарювання для всіх колгоспів.

Таким чином, умови і фактори формування гарантованої оплати праці в колгоспах в даний час є своєрідними порівняно з державними підприємствами. За своєю економічною природою гарантована оплата є формою виявлення відносин розподілу основної частини необхідного продукту в колгоспах в період розвинутого соціалізму. Внаслідок дальшого розвитку колгоспів і поступового зближення двох форм власності відбуватиметься подолання специ-

фічних відмінностей відносин розподілу в колгоспах в напрямку їх наближення до рівня і форм, характерних для загальнонародного сектора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 43.
2. Брежнєв Л. І. Великий подвиг партії і народу. Промова на урочистому засіданні в Алма-Аті, присвяченому 20-річчю освоєння цілини. «Радянська Україна», 17 березня 1974 р.
3. Методические указания по распределению доходов в колхозах. — «Экономическая газета», 1974, № 28.
4. «Экономические науки», 1974, № 3.
5. Колхозы в экономической системе социализма. М., «Экономика», 1974. 360 с.
6. Материалы Министерства сельского хозяйства СССР.
7. Народное хозяйство СССР в 1974 г. М., «Статистика», 1973. 862 с.
8. Государственный пятилетний план развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 годы. М., 1972.

С. В. ТЮТЮННИКОВА

НЕОБХІДНИЙ ПРОДУКТ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Необхідний продукт є загальною економічною категорією, властивою всім суспільно-економічним формаціям. Він призначений для відтворення безпосереднього виробника, а тому з'являється з появою людського суспільства і існує на всьому протязі його існування.

За певних історичних умов виникає розподіл знов затраченого і, власне, знову створеного продукту на необхідну й додаткову частини. «Увесь розвиток людського суспільства після стадії тваринної дикості починається з того дня, коли праця сім'ї стала створювати більше продуктів, ніж потрібно було для її підтримання... Надлишок продукту праці над витратами підтримання праці і утворення й нагромадження з цього надлишку суспільного виробничого і резервного фонду — все це було і лишається основою всякого суспільного, політичного і розумового прогресу» [1, т. 20, с. 187—188].

Марксистсько-ленінська політична економія поєднує об'єктивну можливість поділу праці і створюваного нею продукту на необхідний і додатковий з досягненням такого рівня розвитку продуктивної сили праці, при якій існують не тільки засоби для підтримки життя робітника, але й певний надлишок над ними — додатковий продукт. Поки продуктивність праці не досягла певного рівня, в розпорядженні робітника немає часу для безплатної праці, а поки у нього немає такого часу, неможлива додаткова праця [1, т. 23, с. 48].

Поділ праці і продукту на необхідну і додаткову частини, раз виникнувши, закріплюється і стає загальним для всякого процесу виробництва, незважаючи на суспільну форму останнього. «В будь-якому суспільному виробництві... завжди може бути проведена різ-

ниця між тією частиною праці,— вказував К. Маркс,— продукт якої входить у безпосереднє індивідуальне споживання виробників та членів їх сім'ї, і... другою частиною праці, яка завжди є додаткова праця» [1, т. 25, ч. II, с. 412].

У соціалістичному суспільстві також існує об'єктивна можливість і необхідність поділу праці і продукту на необхідний і додатковий, оскільки й тут виробництво не може здійснюватися без його головного компонента — робочої сили. Як би не змінювалося становище людини в суспільстві, її робоча сила повинна брати участь у всіх фазах процесу суспільного відтворення: виробництві, розподілі, обміні й споживанні. Обов'язковою умовою постійного відновлення процесу виробництва є систематичне відтворення робочої сили, тобто безперервне відновлення здатності до праці робітників шляхом споживання необхідних життєвих засобів, забезпечення рівня життя, що історично склався і змінюється в міру розвитку суспільства.

Характер відтворення робочої сили, соціально-економічна сутність необхідного продукту і форми його вияву, що зумовлюються пануючим способом виробництва, не можуть бути однаковими для всіх суспільно-економічних формацій. У всіх попередніх способах виробництва необхідний продукт служив відтворенню безпосереднього виробника і зводився до підтримки ним свого працездатного стану.

К. Маркс і В. І. Ленін дали змістовний і глибокий аналіз категорії необхідного продукту і його форм, характеру відтворення робочої сили при капіталізмі.

Аналіз капіталістичного процесу виробництва додаткової вартості розкриває розподіл робочого дня на дві частини. Перша частина відповідає тому часові, протягом якого відтворюється еквівалент вартості робочої сили. Цей час К. Маркс називає необхідним робочим часом «...ту частину робочого дня, протягом якої відбувається це відтворення, я називаю необхідним робочим часом, а працю, затрачувану на протязі цього часу,— необхідною працею» [1, т. 23, с. 212]. Другу частину становить додатковий робочий час. «Другий період процесу праці.— той, на протязі якого робітник працює уже за межами необхідної праці,— хоч і коштує йому праці, затрати робочої сили, однак не утворює ніякої вартості для робітника. Він утворює додаткову вартість, яка вабить капіталіста всією принадою створення з нічого. Цю частину робочого дня я називаю додатковим робочим часом, а затрачену на протязі неї працю — додатковою працею» [1, т. 23, с. 213].

Продукт, створений протягом необхідного робочого часу необхідною працею, є необхідним продуктом, а продукт, створений додатковою працею,— додатковим продуктом.

При капіталізмі, коли робоча сила є товаром, необхідний продукт забезпечує відтворення робочої сили як об'єкта експлуатації, а величина його обмежується вартістю товару — робоча сила. Капіталізм відтворює робітника як людину, як особистість опосередковано виробництву її робочої сили. За образним виразом К. Маркса,

робітник досить часто «поглинає життєві засоби лише для того, щоб тримати «в ходу» свою робочу силу, як парова машина — вугілля і воду, як колесо — мастильні масла» [1, т. 23, с. 542],

Соціалізм докорінно змінює соціально-економічну суть необхідного продукту, переборює залежність величини необхідного продукту від потреби відтворення робочої сили як об'єкта експлуатації. Встановлення соціалістичної власності на засоби виробництва приводить до необхідності «забезпечення *повного* добробуту і вільного *всебічного* розвитку *всіх* членів суспільства» [2, т. 6, с. 218] і кожного його члена, що стає змістом відтворення робочої сили, метою соціалістичного виробництва. Тут необхідний продукт не має своєю межею вартість робочої сили, як при капіталізмі, а розширюється «до того обсягу споживання, який, з одного боку, допускається наявною продуктивною силою суспільства... і якого, з другого боку, вимагає повний розвиток індивідуальності» [1, т. 25, ч. II, с. 410—411].

У радянських економістів з питання про функціональне призначення необхідного продукту немає єдності. Одні дослідники вважають, що єдиною функцією необхідного продукту є відтворення робочої сили [див. 5], другі — що при соціалізмі необхідний продукт служить не тільки для відтворення робочої сили, але й для повного розвитку індивідуальності людини [див. 6]. Поділяючи точку зору, що необхідний продукт при соціалізмі поряд з функцією відтворення робочої сили виконує також функцію стимулювання зростання суспільного виробництва і всебічного гармонійного розвитку особи, вважаємо за доцільне докладніше зупинитися на цьому висновку.

Соціалістичне відтворення робочої сили помітно відрізняється від відтворення робочої сили при капіталізмі. Соціалістичне виробництво, в основі якого лежить суспільна власність на засоби виробництва і відсутність експлуатації людини людиною, передбачає повну зайнятість всього трудового населення, широку підготовку робочої сили певної кваліфікації, її планомірний розподіл.

Науково-технічний прогрес і розвиток продуктивних сил на сучасному етапі приводять до зростання кваліфікаційного і освітнього рівня, професійної та інженерно-технічної підготовки трудящих.

Засоби, що забезпечують відтворення робочої сили, повинні задовольняти не тільки фізичні, але й історично розвинуті суспільні потреби, що, за визначенням Маркса, стають другою природою. Соціально-культурний розвиток трудящих — складова частина витрат по відтворенню робочої сили. В сучасних умовах науково-технічної революції постає питання відтворення робочої сили вищої кваліфікації, а сам процес відтворення все більше перетворюється у процес відтворення всебічно розвинутої особи. «Сучасне виробництво ставить швидкозростаючі вимоги не до самих лише машин, техніки, але і, насамперед, до самих працівників, до тих, хто ці машини створює і цією технікою управляє. Спеціальні знання, висока професійна підготовка, загальна культура людини перетворюються в обов'язкову умову успішної праці дедалі ширших верств працівників. Але все це у значній мірі залежить від рівня життя, від того,

наскільки повно можуть бути задоволені матеріальні і духовні потреби» [3, с. 47].

Таким чином, необхідний продукт повинен забезпечувати в соціалістичному суспільстві розширене відтворення кваліфікованої і висококваліфікованої робочої сили, всебічний розвиток людини, найбільш повне задоволення її матеріальних і духовних потреб.

При соціалізмі відтворення робочої сили характеризується рядом таких важливих закономірностей. По-перше, це відтворення вільних від експлуатації трудящих, що володіють засобами виробництва і працюють на самих себе, на суспільство. По-друге, планомірне, безперервне відновлення робочої сили пов'язане з постійним її удосконаленням, подоланням істотної різниці між фізичною і розумовою, промисловою та сільськогосподарською працею. По-третє, соціалістичне відтворення робочої сили характеризується безперервним підвищенням добробуту трудящих. В умовах розвинутого соціалістичного суспільства різко зростає значення поліпшення матеріального становища народу. «Це стосується, — підкреслив XXV з'їзд КПРС, — насамперед дальшого підвищення добробуту радянських людей, поліпшення умов їх праці і побуту, значного прогресу охорони здоров'я, освіти, культури, — всього, що сприяє формуванню нової людини, всебічному розвитку особи, удосконаленню соціалістичного способу життя» [4].

По-четверте, воно відзначається поступовим зближенням рівня життя різних груп населення, зближенням умов відтворення робочої сили всіх трудящих.

У соціалістичному суспільстві, де праця ще не стала першою життєвою потребою і є засобом існування, необхідний продукт в основному виявляється через систему розподілу фонду особового споживання за кількістю і якістю праці. Тут розподіл переважно виступає як метод і засіб зростання суспільного виробництва. Однією з істотних функцій необхідного продукту є стимулювання робітника для досягнення кращих показників у праці і всьому суспільному виробництві. З розгортанням науково-технічної революції всебічний розвиток робітників як головної продуктивної сили суспільства становить органічну потребу самого виробництва. «...Підвищення добробуту трудящих стає все більш настійною потребою самого нашого господарського розвитку, однією з важливих економічних передумов швидкого зростання виробництва» [3, с. 47].

Планомірне відтворення робочої сили є основою всебічного, гармонійного розвитку працівника при соціалізмі, однак відтворення робочої сили і самої людини — поняття не ідентичні. Відтворення робочої сили є об'єктивною необхідністю будь-якого способу виробництва, це складова частина відтворення людини. Відтворення ж людини включає в себе всі її таланти і здібності, а не тільки здатність до праці. Якщо при капіталізмі розвиток людини здійснюється не як безпосередня мета суспільства, а як неминучий засіб відтворення робочої сили (остання існує тільки в живій особі індиві-

дуума), то при соціалізмі необхідний продукт служить всебічному і гармонійному розвитку фізичних і духовних здібностей людини, відтворення ж робочої сили проходить у рамках особи.

Необхідний продукт — це категорія, що виражає виробничі відносини, які складаються безпосередньо в самому виробництві і виявляються в розподілі, обміні й споживанні. Необхідний продукт виражає відносини безпосереднього виробництва, оскільки, по-перше, виробництвом зумовлений сам суб'єкт, відносно якого продукт виступає як необхідний в залежності від того, в якому плані розглядається необхідний продукт: чи це суспільний необхідний продукт (в масштабі всього суспільства), чи це необхідний продукт окремого підприємства (в масштабі підприємства), чи індивідуальний необхідний продукт, — суб'єктом виступає сукупний продуктивний робітник, колектив окремого підприємства або робітник сфери матеріального виробництва; по-друге, виробництвом зумовлюється функціональне призначення необхідного продукту, спрямованого на відтворення робочої сили, бо без відтворення суб'єктивного фактора неможливе відновлення самого процесу виробництва. К. Маркс писав: «Машина, яка не використовується в процесі праці, некорисна. Крім того вона зазнає руйнівної дії природного обміну речовин. Залізо ржавіє, дерево гніє. Пряжа, яка не буде використана для ткацтва або в'язання, являє собою зіпсовану бавовну. Жива праця повинна охопити ці речі, воскресити їх з мертвих, перетворити їх з тільки можливих у дійсні і діючі споживні вартості» [1, т. 23, с. 180—181]. Так само як процес виробництва не може існувати без «головної продуктивної сили» — робітників, зайнятих продуктивною працею, так і робітники не можуть існувати без необхідного продукту.

По-третє, від виробництва, зрештою, залежить і величина необхідного продукту, який зумовлений, з одного боку, досягнутим рівнем розвитку виробництва, а з другого — тим становищем, що його займає робітник в суспільстві і який, в свою чергу, залежить від панівної форми власності на засоби виробництва. По-четверте, досягнутий рівень продуктивності праці визначає і той час, протягом якого відшкодовуються засоби, що витрачаються на відтворення робочої сили, — необхідний робочий час, результатом якого є необхідний продукт.

Викладену вище точку зору на необхідний продукт як категорію відносин виробництва поділяє більшість економістів [див. 7]. Разом з тим в економічній літературі ще зустрічаються спроби вивести необхідний продукт з розподілу або споживання [див. 8]

Марксизм-ленінізм вчить, що виробництво матеріальних благ є головним і визначальним у розвитку людського суспільства. А розподіл робочого часу на необхідний і додатковий, а отже, і знову створеного продукту — на необхідний і додатковий — зумовлений самим виробництвом, є його необхідною умовою і передумовою.

У нашій країні побудовано розвинуте соціалістичне суспільство, економіка якого характеризується таким рівнем розвитку продук

тивних сил і виробничих відносин, при якому найбільш послідовно використовуються переваги соціалізму як у функціонуванні самої економіки, так і в реалізації об'єктивної мети її розвитку. Порівняно з періодом побудови основ соціалізму розвинутий соціалізм являє собою більш високий ступінь зрілості першої фази комуністичної формації.

На XXV з'їзді КПРС було дано змістовну характеристику особливостей нового етапу економічного розвитку країни, важливою рисою якої є прискорене зростання життєвого рівня народу не тільки як результат підвищення ефективності суспільного виробництва, науково-технічного прогресу і піднесення продуктивності праці, але і як необхідна потреба самого виробництва, що невинно розвивається.

Необхідний продукт — це економічна категорія виробничих відносин соціалістичного суспільства, що показує, як здійснюються економічні зв'язки і відносини між членами соціалістичного суспільства у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання суспільного продукту.

Зростання національного доходу, посилення ролі особистого фактору, необхідність всебічного розвитку людини впливають на кількісну зміну необхідного продукту. Найважливішими факторами, що позначаються на величині і структурі необхідного продукту, є: зміна професійно-кваліфікаційного складу робочої сили; підвищення питомої ваги в сукупній робочій силі інженерно-технічних робітників, кваліфікованих і висококваліфікованих робітників, що обумовлює більш високі потреби робітників у матеріальних благах; швидкі темпи процесу подолання соціально-економічних відмінностей між представниками розумової і фізичної, промислової і сільськогосподарської праці; подолання різниці в рівні життя населення різних районів країни; зміна в структурі населення і його самодіяльній частині. Крім того, змінюється склад і структура необхідного продукту, в ньому збільшується частка високоякісних продуктів харчування, з'являються нові промислові товари тривалого користування. Зростання необхідного продукту супроводиться розширенням обсягу різних послуг, що сприяють не тільки формуванню робочої сили, але й повному, вільному і всебічному розвитку особи виробника.

У розвинутому соціалістичному суспільстві відбувається зміна відносин різних форм необхідного продукту, стає характерним постійне вираження частини необхідного продукту в прибутку.

Посилюється також у вказаному відношенні економічна роль соціалістичної держави. При зміні структури виробництва товарів широкого споживання і послуг держава не пасивно спостерігає за зміною попиту населення, а планомірно впливає на нього. Використовуючи всі економічні важелі, вона забезпечує поступове формування найбільш раціональної структури споживання і потреб населення, що сприяє гармонійному розвитку радянської людини.

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, 23, 25, ч. II.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 6.
3. Матеріали XXIV з'їзду КПРС. Київ, Політвидав України, 1971. 360 с.
4. «Радянська Україна», 1976. 25 лютого.
5. Кронрод Я. А. Законы политической экономии. М., 1965, с. 415; Сорокин Г. О необходимости и прибавочном продукте при социализме. — «Вопросы экономики», 1971, № 1, с. 48; Федоритов В. Я. Проблемы повышения экономической эффективности. Л., «Мысль», 1970, с. 66 и др.
6. Осадько М. П. Производство и распределение необходимого и прибавочного продукта в социалистическом обществе. М., Изд-во Моск. ун-та, 1967, 156 с.; 41; Румянцев А. М. О категориях и законах политической экономии коммунистической формации. М., 1966, 422 с.
7. Денисенко И. Д. Необходимый продукт в период развернутого коммунистического строительства. Л., Изд-во Ленингр. ун-та. 1966; Зиновьев Ю. М. Прибыль и повышение эффективности социалистического производства. М., «Мысль», 1968; Саркисян Г. С. Уровень, темпы и пропорции роста реальных доходов при социализме. М., «Экономика», 1972; Тихонов Н. М. Необходимый продукт в условиях развитого социализма. 1974 и др. 239 с.
8. Егизарян Г. Материальная заинтересованность в период строительства коммунизма. М., «Знание», 1962, с. 11; Соболев В. Очерки по вопросам баланса народного хозяйства. М., Соцэкгиз, 1961, с. 101; Капустин Е. Экономические законы социализма и их использование. М., «Соцэкгиз», 1960, с. 321 и др.

В. І. МІРОШНИКОВ

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ФОНДУ НАГРОМАДЖЕННЯ В УМОВАХ РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІЗМУ

Аналіз питань, пов'язаних з особливостями функціонування економічних законів в умовах розвинутого соціалізму, є проблемою величезної теоретичної і практичної ваги. Ці особливості зумовлені високим рівнем розвитку виробничих сил і більш досконалою формою їх суспільної організації, новими масштабами народного господарства, наявністю величезного економічного потенціалу країни. «Тим самим створюються нові можливості для розв'язання основних соціально-економічних завдань, поставлених Програмою партії, останніми з'їздами» [3].

Значну роль у цьому процесі відіграє соціалістичне нагромадження. Правильний, науково обгрунтований підхід до формування і використання фонду нагромадження сприяє збільшенню сукупного суспільного продукту, зростанню темпів соціалістичного розширеного відтворення, підвищенню ефективності виробництва, що, в кінцевому підсумку, приводить до зростання життєвого рівня народу.

Нагромадження становить невід'ємну частину розширеного відтворення. Підкреслюючи цю обставину, К. Маркс і В. І. Ленін розглядали в нерозривному зв'язку такі поняття, як «нагромадження», «розширення виробництва», «відтворення у збільшеному масштабі» [1, т. 24, с. 539; т. 26, ч. II, с. 509], «суспільне виробництво в чимраз ширших розмірах», «відтворення в чимраз ширших розмірах» [2, т. 1, с. 69; т. 2, с. 145—146; т. 3, с. 39].

Як складова частина процесу розширеного відтворення, нагромадження разом з тим являє собою його необхідну умову. Дійсно, не виробляючи більше, ніж споживається (виробничо і невиробничо), не можна нарощувати обсяг виробництва. В. І. Ленін зазначав, «що нагромадження є перевищення виробництва над прибутком... необхідне при всякому нагромадженні», що нагромадження відбувається головним чином за рахунок засобів виробництва, які в «споживання не входять» [2, т. 2, с. 136, 143, 147].

Отже, основу для формування фонду нагромадження створює виробництво додаткового продукту. Класики марксизму-ленінізму зазначали, що додаткова праця і додатковий продукт існуватимуть завжди [1, т. 25, ч. II, с. 354]; «надлишок продукту праці над витратами підтримання праці і утворення й нагромадження з цього надлишку суспільного виробничого і резервного фонду — все це було і лишається основою всякого суспільного, політичного і розумового прогресу» [1, т. 20, с. 188].

Чим більше маса додаткового продукту, тим швидше може відбуватися приріст основних і оборотних фондів народного господарства. Але не будь-який додатковий продукт створює основу для нагромадження. К. Маркс писав: «Для того щоб нагромаджувати, треба частину додаткового продукту перетворити в капітал. Але, не роблячи чуда, можна перетворювати в капітал тільки такі предмети, які можуть бути застосовані в процесі праці, тобто засоби виробництва, і, далі, такі предмети, які здатні підтримувати життя робітників, тобто життєві засоби» [1, т. 23, с. 550—551]. Отже, додатковий продукт може бути використаний для нагромадження лише тоді, коли він втілений у натурально-речових елементах, відповідних потребам розширеного виробництва.

Слід підкреслити, що додатковий продукт — не єдине джерело нагромадження, як це твердять деякі економісти [див. 13, с. 65; 11, с. 132; 8, с. 50]. Розширене виробництво може здійснюватися і з амортизаційних відрахувань, що становлять фонд заміщення витрачених засобів виробництва. На це неодноразово звертав увагу К. Маркс [1, т. 24, с. 169—170, 177; т. 26, ч. II, с. 500]. Особливо зростає значення амортизаційних відрахувань в умовах науково-технічної революції¹.

Джерелами нагромадження у широкому розумінні цього слова можуть бути необхідний продукт (у тій частині, що витрачається на нагромадження об'єктів особистої власності тривалого користування), міжнародний кредит, безвідплатна економічна допомога.

Як уже зазначалося, нагромадження у загальному вигляді становить перевищення виробництва над споживанням. Однак не слід розуміти його тільки як перетворення або використання нагромадженої частини сукупного суспільного продукту для розширення

¹ З 1960 по 1973 рр. амортизаційний фонд у нашій країні збільшився з 9,1 до 38,9 млрд. крб., або в 4,2 раза [7, с. 777]. Нещодавно розроблено проект нових норм амортизаційних відрахувань. Він передбачає скорочення строку служби устаткування приблизно на 20% [12, с. 92]. Це ще більше підвищить значення даного джерела нагромадження.

виробництва. Цей процес набагато складніший, він охоплює і виробництво, і розподіл, і обмін, і споживання, взяті в діалектичній єдності з нагромадженням. Вирішальна роль тут належить виробництву, результатом якого є створення вартісної і натурально — речової форм сукупного суспільного продукту. Тут же одержують свою кількісну і якісну визначеність фонд заміщення, необхідний і додатковий продукт. Саме на фазі виробництва починається формування структури фонду нагромадження. Виробництво і його структура, таким чином, безпосередньо впливають на нагромадження. Разом з тим безперечний і зворотний зв'язок — розмір і структура фонду нагромадження може сприяти прискоренню чи сповільненню процесу розвитку виробництва.

Так само тісно фонд нагромадження пов'язаний з іншими фазами відтворення — розподілом, обміном і особливо споживанням.

В умовах товарно-грошових відносин фонд нагромадження виступає як у вартісній, так і у натурально-речовій формах. Відповідно розрізняють номінальне і реальне нагромадження. Номінальне нагромадження — це грошове вираження частини сукупного суспільного продукту, спрямованої на розширене відтворення. Щоб перетворитися в додаткові реальні виробничі фонди і предмети споживання, фонд нагромадження, виступаючий у грошовій формі, має бути належним чином розподілений і пройти сферу обміну. Тут слід вказати на два важливих моменти. По-перше, необхідно, щоб грошовому фонду нагромадження у сфері обміну завжди протистояв матеріальний еквівалент, відповідний структурі потреб у реальному нагромадженні, і, по-друге, цей матеріальний еквівалент мусить складатися (особливо у тій частині, яку становлять засоби виробництва) з нової продукції з високими техніко-економічними властивостями і якістю. Остання вимога особливо актуальна у сучасних умовах, її невиконання може спричинити до збільшення частки морально-застарілого устаткування, зниження темпів зростання економіки, переходу її на екстенсивний шлях розвитку.

У процесі споживання завершується формування структури фонду нагромадження. Відносно самостійне значення набувають виробниче і невиробниче нагромадження, створення страхових резервів і запасів. Такий поділ пов'язаний з функціональними особливостями і економічним значенням кожного елемента структури.

Під виробничим нагромадженням ми розуміємо приріст основних і оборотних фондів, втілений у засобах виробництва і предметах споживання для залучення у виробництво додаткової кількості робітників. Зауважимо, що введення до фонду виробничого нагромадження приросту предметів споживання (фонду заробітної плати) схвалюється не всіма економістами [див. 9; 10]. Така точка зору здається нам не зовсім слушною. Процес виробництва передбачає нерозривну єдність речових і особистих факторів. Вони однаковою мірою беруть участь у виробництві матеріальних благ і відтворюються знову в кожному циклі. Тому приріст предметів споживання для робітників, додатково залучених у сферу матеріального

виробництва, виступає як істотна умова розширення і удосконалення виробництва.

Невиробниче нагромадження становить приріст основних фондів невиробничого призначення і споживчого майна. Його особливість полягає в тому, що, набравши конкретної форми (житлові будинки, школи, лікарні і т. д.), воно залишає сферу суспільного виробництва і використовується невиробничо. Використання невиробничих основних фондів і предметів особистого споживання у кожному виробничому циклі відшкодовується (частково чи повністю) за рахунок сукупного суспільного продукту.

Процес відтворення передбачає обов'язкову наявність страхових резервів і запасів, створення яких становить суть третього структурного елементу фонду нагромадження. Його призначення полягає в задоволенні додатково виникаючих народногосподарських потреб, забезпеченні можливості господарського маневрування, відшкодуванні витрат, викликаних стихійним лихом і т. д.

Все сказане дає змогу зробити висновок, що нагромадження — це певні виробничі відносини, що пов'язані з розвитком і удосконаленням виробництва. Відносини нагромадження відбивають взаємозв'язок явищ суспільного відтворення, охоплюють «процес виробництва матеріальних умов існування людського життя, і процес виробництва, що відбувається в специфічних історико-економічних відносинах виробництва, і відтворення самих виробничих відносин, а тим самим, і носіїв цього процесу, матеріальних умов їх існування і взаємних їх відносин, тобто певної суспільно-економічної форми останніх» [1, т. 25, ч. II, с. 353].

Специфічно соціалістична форма відтворення надає процесу нагромадження нового, в порівнянні з попередніми формаціями, змісту. Суть його полягає в планомірному і безперервному розширенні виробництва, удосконаленні на цій основі матеріально-технічної бази і виробничих відносин соціалізму і, в кінцевому підсумку, в зростанні добробуту членів суспільства, їх всебічному розвитку. На етапі розвинутого соціалізму ця суть виявляється в найбільш наочному вигляді.

XXV з'їзд КПРС зазначив, що «...як і всяка стратегія, економічна стратегія партії починається з постановки завдань, з висунення фундаментальних, довгочасних цілей. Найвищою серед них було і лишається неухильне піднесення матеріального і культурного рівня життя народу. Економічна стратегія включає в себе і чітке визначення засобів, тих шляхів, які ведуть до поставлених цілей. Це — динамічний і пропорційний розвиток суспільного виробництва, підвищення його ефективності, прискорення науково-технічного прогресу...» [3]. Слід зазначити, що саме в безпосередньому зв'язку між піднесенням матеріального і культурного рівня життя народу, з одного боку, і підвищенням ефективності суспільного виробництва, з другого, виявляється зрілість соціалістичного суспільства.

Одним з основних шляхів зростання ефективності суспільного виробництва є підвищення ефективності нагромадження і удоскона-

лення його структури. При цьому мається на увазі не тільки співвідношення між виробничим, невиробничим нагромадженням і простом страхових резервів і запасів, але й поліпшення структури кожного з названих елементів. Від правильного розв'язання структурних проблем багато в чому залежать темпи економічного зростання, можливості нагромадженнь.

Аналіз структури виробничого нагромадження виявляє особливості, характерні для етапу розвинутого соціалізму. Більш швидкими темпами ростуть капітальні вкладення у промисловість, зокрема, в галузях, що забезпечують науково-технічний прогрес. Питома вага таких галузей, як машинобудування, хімічна і нафтохімічна промисловість, електроенергетика, підвищилася з 31% в 1970 р. до 36% в 1975 р. В 1976 р. продукція машинобудування і металообробки зросте на 8,6%, загальне виробництво електроенергії становитиме 1095 млрд. квт. ч. Прискореними темпами продовжують розвиватися хімічна й нафтохімічна промисловість [5].

Важливою рисою, що характеризує структуру нагромадження в сучасних умовах, є збільшення обсягу невиробничого нагромадження, яке відіграє провідну роль у вирішенні основного завдання нашого суспільства. В плані розвитку народного господарства СРСР на 1976 р. капіталовкладення в невиробничу сферу становитимуть більше 21% від їх загального обсягу, або 25,2 млрд. крб. [5]. Велика увага приділяється виробництву товарів культурно-побутового і господарського ужитку, випуск яких за 1976—1980 рр. зросте на 43—46 млрд. крб. [4].

Величезне значення у підвищенні ефективності нагромадження, всього суспільного виробництва, має збільшення фондівіддачі, що виявляється у зростанні розмірів національного доходу при даному обсягу виробничих фондів; зниження цього показника приводить до великих втрат у народному господарстві. Так, якщо б фондівіддача у нас сьогодні була на рівні 1960 р., то обсяг національного прибутку був би на 100 млрд. крб. більшим [12, с. 5].

Основним фактором підвищення фондівіддачі є прискорення науково-технічного прогресу, оновлення діючих основних фондів. У 1976 р. — першому році десятої п'ятирічки — 30% виділених машинобудуванню металорізючих верстатів буде спрямовано для заміни застарілої техніки [5]. Одночасно передбачається зростання активної частини фондів — машин та устаткування [4]. Такі зміни приведуть до збільшення кількості продукції щодо загального обсягу засобів праці, підвищення її якості.

Збільшення виходу продукції за рахунок зростання активної частини фондів у їх загальному обсягу створює значні ресурси для розширення виробництва, дозволяє знизити питому вагу нагромаджуваної частини національного доходу.

Резервом підвищення ефективності нагромадження також є усунення розпорошеності капітальних вкладень, їх концентрація, скорочення строків введення в дію та освоєння нових об'єктів. У роки дев'ятої п'ятирічки допускалося невиконання планів капітального будівництва, зривалися введення об'єктів у дію. Це спри-

чиняло до заморожування великих коштів, зниження ефективності виробництва. XXV з'їзд партії прийняв рішення зменшити кількість одночасно споруджуваних об'єктів при концентрації коштів на найважливіших пускових будовах з метою прискорення темпів їх введення в дію. Так, в 1976 р. на пускові будови буде спрямовано $\frac{2}{3}$ загального обсягу централізованих капітальних вкладень [5]. Збільшуються капіталовкладення на розширення і реконструкцію діючих підприємств. Лише у 1976 р. сюди буде спрямовано 64% загального обсягу державних капітальних вкладень [5].

Важливим заходом підвищення ефективності нагромадження є економія минулої праці, пов'язана із зниженням матеріаломісткості. Зменшення її на 1% дає річну економію в 3—4 млрд. крб. [6]. У 1975 р. в народному господарстві повинно бути зекономлено 9 млрд. квт. ч електроенергії, близько 26 млн. т. умовного палива, економія прокату чорних металів у машинобудуванні й металообробці досягне 1,6 млн. т [5].

Таким чином, аналіз тільки деяких проблем формування і використання нагромадження в умовах розвинутого соціалізму дозволяє виявити такі особливості. Відбувається зростання ефективності нагромадження, удосконалення його структури, збільшується частина нагромадження, що спрямовується в прогресивні галузі народного господарства. Одночасно зростає обсяг невиробничого нагромадження, що справляє значний вплив на зростання народного добробуту. Збільшується активна частина в загальному обсягу основних виробничих фондів, удосконалюється система використання капітальних вкладень. Все це сприяє підвищенню ефективності суспільного виробництва, зростанню економічної могутності нашої країни, зміцненню матеріально-технічної бази розвинутого соціалізму і створенню матеріально-технічної бази комунізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, 23, 24, 25, ч. II, 26, ч. II.
2. Ленін В. І. Повн. збір. тв., т. 1, 2, 3.
3. Л. І. Брежнєв. Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. — «Радянська Україна», 25 лютого 1976.
4. О. М. Косигін. Основні напрями розвитку народного господарства СРСР на 1976—1980 роки. — «Радянська Україна», 2 березня 1976.
5. Байбаков Н. К. О государственном плане развития народного хозяйства СССР на 1976 год. Доклад на второй сессии Верховного Совета СССР девятого созыва. — «Правда», 3 декабря 1975 г.
6. Народное хозяйство СССР в 1970 г. М., «Статистика», 1971. 823 с.
7. Народное хозяйство СССР в 1973 г. М., «Статистика», 1974. 879 с.
8. Горбик О. П. До питання про суть і структуру фонду нагромадження. — «Питання політичної економії», вип. 44. Київ, 1968, с. 50—66.
9. Латышева Г. М. Непроизводственное накопление в системе категорий социалистического воспроизводства. — «Вестник Московского университета, серия «Экономика», № 6. М., Изд-во Моск. ун-та, 1967, с. 15—23.
10. Мазур М. И. Закономерности формирования фонда накопления в социалистическом расширенном воспроизводстве. — «Вестник Московского университета, серия «Экономика», № 6. М., Изд-во Моск. ун-та, 1972, с. 60—66.
11. Медведев В. А. Социалистическое воспроизводство и структурные сдвиги в экономике. М., «Экономика», 1973. 183 с.

12. Методы и практика определения эффективности капитальных вложений и новой техники. Сборник научной информации. Вып. 24. М., «Наука», 1974. 143 с.
13. Сорокин Г. М. Прибавочный продукт и накопление. — В кн.: Социалистическое накопление. Вопросы теории и планирования. М., «Наука», 1973. 414 с.

О. М. ГОНЧАРОВ

ПРО СУТЬ ПРОЦЕСУ УСУСПІЛЬНЕННЯ ВИРОБНИЦТВА

Важливим питанням економічної політики партії, як відзначалося у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, є удосконалення системи управління економікою, покликаної привести в дію інтенсивні фактори економічного зростання і забезпечити на цій основі підвищення ефективності суспільного виробництва. Одним з напрямків удосконалення управління суспільним виробництвом є поліпшення організаційної структури економіки, формування таких виробничих ланок, що дають можливість повніше реалізувати переваги соціалістичного усуспільнення виробництва, яке постійно розвивається.

Як відомо, усуспільнення виробництва являє собою злиття різних процесів виробництва в один суспільний процес виробництва [див. 5, с. 165].

Процес усуспільнення визначає розвиток найважливішої, вихідної ознаки виробництва — його суспільного характеру. Аналізуючи процес усуспільнення матеріального виробництва, К. Маркс вказував, що вихідним його пунктом є суспільно певне виробництво індивідуумів [див. 4, с. 17]. Розкриваючи суть усуспільнення в умовах капіталізму, В. І. Ленін відносить до нього: подолання роздрібності процесу виробництва, перетворення його у виробництво на все суспільство, підвищення рівня концентрації виробництва і спеціалізації суспільної праці, зміна рівня потреб і т. д. В основі процесу усуспільнення лежить розвиток суспільного характеру виробництва і в першу чергу розвиток різних форм спільної праці, зв'язаний з безпосередньою кооперацією працівників у процесі виробництва. К. Маркс підкреслював, що «спільна праця передбачає безпосередню кооперацію індивідуумів» [3, с. 109].

Класики марксизму-ленізму пов'язували усуспільнення з розвитком суспільної праці, найпростіші форми якої зустрічаються вже у докапіталістичних формаціях, де вони характеризувалися ручною працею і тим, що робітники були «об'єднані лише простою, а не спільністю самої праці» [2, с. 312]. Якісні зміни праці відбуваються у зв'язку з появою системи машин і дальшим поглибленням на базі машинної індустрії суспільного поділу праці. «...Кооперативний характер процесу праці стає тут технічною необхідністю, яку диктує природа самого засобу праці» [2, с. 368].

Дальше поглиблення поділу праці супроводиться розвитком усуспільнення виробництва. Суспільна праця охоплює учасників різних, але взаємозв'язаних між собою процесів. «Всі виробництва

зливаються, таким чином, в один суспільний виробничий процес» [5, с. 166].

На всіх етапах розвитку усуспільнення виробництва приводить до підвищення продуктивності праці, рівня ефективності виробництва. В умовах машинного виробництва усуспільнення процесу праці і виробництва розвивається в єдності і взаємообумовленості. Усуспільнення процесу праці передбачає його спеціалізацію, яка, в свою чергу, вимагає посилення концентрації виробництва. Тому в працях К. Маркса, Ф. Енгельса і В. І. Леніна обидві форми усуспільнення розглядаються в єдності, як дві його найважливіші ознаки. Ф. Енгельс писав, що «подібно до засобів виробництва, і саме виробництво перетворилося з ряду розрізнених дій у ряд суспільних дій, а продукти — з продуктів окремих осіб у продукти суспільні» [1, с. 265].

Процес усуспільнення охоплює як першу сторону способу виробництва — продуктивні сили, так і другу — виробничі відносини. У кожній суспільно — економічній формації характер усуспільнення виробництва визначається характером виробничих відносин. Тому в досоціалістичних формаціях, заснованих на приватній власності, існує непримирима антагоністична суперечність між матеріально-технічною і економічною сторонами усуспільнення. З одного боку, виробництва зливаються в єдиний суспільний виробничий процес, а з другого, писав В. І. Ленін, «кожне виробництво ведеться окремим капіталістом, залежачи від його сваволі, віддаючи суспільні продукти в його приватну власність... форма виробництва стає в непримиренну суперечність з формою привласнення» [5, с. 166]. Ще більше поглиблюється суперечність між матеріально-технічною і економічною сторонами усуспільнення на монополістичній стадії капіталізму. «Виробництво стає суспільним, але привласнення лишається приватним» [6, с. 302], — зауважує В. І. Ленін. Монополістичний капіталізм приводить до всебічного усуспільнення виробництва, «...він втягує, так би мовити, капіталістів, всупереч їх волі і свідомості, в якийсь новий суспільний порядок, перехідний від повної свободи конкуренції до повного усуспільнення» [6, с. 302].

Розв'язання основної суперечності капіталізму передбачає необхідність переходу до більш високого рівня економічного усуспільнення, до загальнонародного усуспільнення, початок якому відкриває соціалістична революція. Для того, щоб закріпити революційні перетворення, що підірвали основи капіталізму, і приступити до створення матеріально-технічної бази соціалізму, необхідно «...здійснити якнайсуворіший і повсюдний облік і контроль виробництва і розподілу продуктів, підвищити продуктивність праці, *усуспільнити виробництво на ділі*» [7, с. 161].

В. І. Ленін надавав великого значення дальшому удосконаленню і підвищенню рівня усуспільнення на етапі будівництва соціалізму, підкреслюючи при цьому, що націоналізація і усуспільнення — поняття не ідентичні. Він писав: «Можна бути рішучим або нерішучим у питанні про націоналізацію, про конфіскацію. Але в тому-то й суть, що не досить навіть найбільшої в світі «рішучості» для пере-

ходу від націоналізації і конфіскації до усуспільнення... А усуспільнення тим якраз і відрізняється від простої конфіскації, що конфіскувати можна з самою тільки «рішучістю» без уміння правильно облічити і правильно розподілити, *усуспільнити ж без такого вміння не можна*» [8, с. 277].

Усуспільнення виробництва не закінчується, таким чином, з формуванням соціалістичних виробничих відносин, воно розвивається безпосередньо і планомірно. Характер цього розвитку визначається характером соціалістичних виробничих відносин. П. А. Скіпетров правильно підкреслює, що «історична функція процесу усуспільнення виробництва і праці не вичерпується із перемогою соціалізму, вона взагалі не може бути вичерпана, як не вичерпана можливість розвитку продуктивних сил і удосконалення економічних відносин» [10, с. 16].

За умов розвинутого соціалізму відбувається дальший розвиток процесу усуспільнення, його об'єктивних форм: підвищення рівня концентрації виробництва, удосконалення суспільного поділу праці і на цій основі даліша спеціалізація суспільного виробництва, про яку В. І. Ленін писав, як про нескінченний за своєю суттю процес [див. 9, с. 89].

Всі форми, в яких виявляє себе усуспільнення виробництва, взаємозв'язані між собою; виникнувши на певному ступені розвитку виробництва, вони вже не можуть існувати окремо. Розвиток суспільного поділу праці приводить до диференціації суспільного виробництва і в той же час до ускладнення управління ним, висуває нагальну необхідність зменшення чисельності виробничих одиниць, що підлягають координації, удосконалення організаційних форм суспільного виробництва. Крім того, поглиблення диференціації суспільного виробництва приводить до розсередження висококваліфікованих спеціалістів, а також наявних у суспільства ресурсів. Всі ці об'єктивні процеси викликають необхідність формування об'єднань підприємств, які, як вказувалося у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їздові партії, стануть основними госпрозрахунковими ланками суспільного виробництва.

Курс на створення об'єднань і комбінатів, проголошений XXIV з'їздом КПРС, свідчить про вступ вітчизняної економіки в новий етап усуспільнення, що відбувається в умовах науково-технічної революції, яка вносить істотні зрушення в науку, техніку, технологію і управління виробництвом. При цьому слід підкреслити, що найбільш раціональне використання сучасної техніки можливе тільки в рамках потужних виробничих комплексів, якими тепер виступають великі підприємства, а також об'єднання різних типів. Порівняно з первісними підрозділами, що діяли раніше, ці комплекси характеризуються більшими масштабами, а також складною внутрішньою структурою, що свідчить про більш високий ступінь усуспільнення виробництва.

Досвід дев'ятої п'ятирічки показує, що об'єднання раніше самостійних підприємств у єдині виробничі комплекси на основі вузької спеціалізації і технологічної прив'язки до головного під-

приємства відповідає сучасному рівню продуктивних сил і приводить до підвищення ефективності їх діяльності.

Однак, усуспільнення виробництва не зводиться тільки до укрупнення виробничих одиниць, оскільки існує проблема удосконалення організаційної структури в масштабі цілих галузей виробництва і народного господарства в цілому. Недостатній рівень усуспільнення виробництва в цьому відношенні знаходить вираження в тому, що по деяких видах продукції виробництво розподілено між багатьма відомствами. Так, виготовленням підйомно-транспортного устаткування зайнято більш ніж 320 підприємств і відомств, при цьому 250 заводів виготовляють його для власних потреб, тоді як відповідна галузь промисловості виготовляє лише 14% загального обсягу виробництва цього устаткування [див. 13, с. 61]. У даний час металорізні верстати і ковальсько-пресове устаткування випускаються на підприємствах 20 міністерств, устаткування для харчової промисловості — 18 міністерств. Частка спеціалізованих міністерств по виробництву пральних машин складає 38%, холодильників — 37% [див. 12, с. 120]. Наведемо такі дані по промисловості УРСР (див. таблицю) *.

Міністерства УРСР	Кількість галу- зей у віданні міністерства	Галузь, промисловості УРСР	Число міні- стерств, які випус- кають продукцію галузі
Хімічної промисловості	5	Хімічна промисловість	8
Чорної металургії	5	Чорна металургія	5
Енергетика і електрифікація	5	Виробництво електроенергії і теплоенергії	2
Промисловості будівельних матеріалів	3	Промисловість будівельних матеріалів	16
Лісової промисловості	5	Лісова промисловість	8
Харчової промисловості	7	Харчова промисловість	4

* Г. Х. Попов. Проблемы теории управления. М., «Экономика», 1974, с. 171.

З наведених даних видно, що сьогодні, незважаючи на наявність галузевих міністерств, виробництво деяких видів продукції розподілено між багатьма міністерствами. Наприклад, виробництво будівельних матеріалів ведеться на підприємствах 16 міністерств республіки, хімічні продукти випускають підприємства 8 міністерств.

Дальше ускладнення виробництва висуває необхідність плано-мірного регулювання виробництва однотипної продукції, проведення єдиної технічної політики у всіх відомствах. Існуючі форми організації суспільного виробництва стримують розв'язання цієї проблеми. Дальший розвиток усуспільнення в цьому розумінні

можливий лише на основі формування всесоюзних об'єднань, які б управляли виробництвом значної частини продукції і регулювали виробництво цих видів продукції на підприємствах інших міністерств. На XXV з'їзді Комуністичної партії тов. Л. І. Брежнєв особливо підкреслював необхідність розвитку міжгалузевих виробництв, створення підприємств по виробництву інструментів і оснастки, уніфікованих вузлів і деталей [10].

Формування виробничих об'єднань у промисловості СРСР розгорнулося майже 10 років тому. Особливу роль у прискоренні цього процесу відіграли рішення XXIV з'їзду КПРС, які передбачають скорочення ланок управління, головним чином за рахунок концентрації виробництва і створення крупних виробничих об'єднань у первинній ланці. Якщо за роки восьмої п'ятирічки було сформовано 200 виробничих об'єднань, то на початок 1971 р. кількість виробничих об'єднань становила 1425. Однак і такі темпи не відповідають сучасному рівню розвитку продуктивних сил. Постанова ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 2 березня 1973 р. «Про деякі заходи по дальшому удосконаленню управління промисловістю» («Правда» 3.IV 73 г.) передбачає підвищення темпів планомірного формування виробничих об'єднань. Згідно з цією постановою тепер у міністерствах розробляються генеральні схеми управління галузями промисловості. Проекти генеральних схем по 20 промислових міністерствах передбачають збільшення кількості виробничих об'єднань приблизно вдвічі.

Таким чином, розвиток продуктивних сил на сучасному етапі усупільнення виробництва приводить до формування виробничо-економічних комплексів — об'єднань підприємств.

Зосередження в єдиному виробничо-економічному комплексі значного економічного потенціалу дає додаткові можливості для прискорення науково-технічного прогресу, підвищення продуктивності суспільної праці. Об'єднання підприємств набуває якісно нових властивостей, відсутніх у кожній з об'єднуваних одиниць. Завдяки об'єднанню розширюються процеси обміну результатами праці, діяльність первинних одиниць більш повно підкоряється загальним завданням народного господарства. На новий рівень піднімається суспільна комбінація виробничого процесу, яка, як вказував К. Маркс, поряд з іншими факторами визначає продуктивну силу праці [див. 2, с. 50].

Отже, удосконалення організаційної структури управління економікою на основі створення великих виробничих об'єднань дасть змогу забезпечити дальший розвиток усупільнення виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енгельс Ф. Анти-Дюринг. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20.
2. Маркс К. Капітал, т. I. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23.
3. Маркс К. Капітал, т. III. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 25, ч. I.
4. Маркс К. Экономические рукописи 1857—1859 годов, ч. I. — Маркс К. и Енгельс Ф. Соч., т. 46, ч. I.

5. Ленін В. І. Що таке «друзі народу» і як вони воюють проти соціал-демократів? — Твори, т. 1, с. 117—322.
6. Ленін В. І. Імперіалізм, як найвища стадія капіталізму. — Твори, т. 27, с. 281—401.
7. Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. — Твори, т. 36, с. 155—195.
8. Ленін В. І. Про «ліве» хлоп'яцтво і про дрібнобуржуазність. — Твори, т. 36, с. 257—296.
9. Ленін В. І. З приводу так званого питання про ринки. — Твори, т. 1, с. 63—113.
10. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
11. Скіпетров Г. А. Обобществление труда и социалистическая собственность. М., Изд-во Моск. ун-та, 1968. 375 с.
12. Дунаев Э. П. Объединение предприятий как форма обобществления производства. М., Изд-во Моск. ун-та, 1974. 250 с.
13. Субоцкий Ю. Объединения в системе экономики развитого социализма. — «Коммунист», 1973, № 13, с. 52—64.

Л. Є. ПИСАРЄВА

НЕВИРОБНИЧА СФЕРА І Ї РОЛЬ В КОМПЛЕКСНОМУ РОЗВИТКУ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА

Одним з найважливіших шляхів підвищення ефективності суспільного виробництва є розвиток економіки в єдиному народно-господарському комплексі країни. «Економіка Радянського Союзу, — зазначав Л. І. Брежнев, — це не сума окремих республік та областей. Це вже давно єдиний господарський організм, що склався на основі спільних економічних цілей та інтересів усіх націй і народностей» [4, с. 56].

Комплексний розвиток народного господарства, цілеспрямоване використання ресурсів виробництва обумовлює ефективний розвиток не тільки галузей безпосередньо матеріального виробництва, але й невиробничої сфери. У цій необхідній єдності сфери виробничої й невиробничої пріоритет належить першій. Матеріальне виробництво є основою, на якій можуть розвиватися всі інші процеси людської діяльності. Разом з тим, розвиваючись на цій основі, невиробнича сфера справляє всезростаючий вплив на підвищення ефективності всього процесу відтворення. Це пояснюється посиленням ролі особистого фактору в процесі виробництва, підвищенням культурно-технічного рівня трудящих і т. д. К. Маркс підкреслював, що «...всі людські відносини і функції, в якій би формі і в чому б вони не проявлялись, впливають на матеріальне виробництво і більш або менш визначально діють на нього» [1, с. 265].

За сучасних умов не можна визначати невиробничу сферу тільки як сферу, що споживає. Деякі дослідники, розглядаючи проблему взаємодії невиробничої сфери з матеріальним виробництвом, стверджують, що галузі невиробничої сфери беруть пряму участь у створенні матеріального багатства. Є і такі економісти, які говорять, що праця, затрачувана, наприклад, на підготовку кваліфіко-

ваних кадрів для матеріального виробництва, є продуктивною, такою, що створює вартість. За величиною ця вартість дорівнює вартості підготовки кваліфікованої робочої сили в професійно-технічних училищах, середніх спеціальних та вищих учбових закладах [див. 7, с. 100; 8, с. 43]. Одні економісти, хоч справедливо вважають, що галузі цієї сфери впливають на підвищення ефективності виробництва, на виробничі відносини, разом з тим неогрунтовано зводять їх призначення тільки до обслуговування матеріальних і духовних потреб населення, до формування рівня життя людей, до створення умов для розширеного відтворення робочої сили [див. 9, с. 23; 10, с. 19]. Другі економісти, визнаючи ефективність охорони здоров'я, фізичної культури та інших галузей невиробничої сфери для збереження років життя, робочих днів і годин, виражають їх у вартості і вважають часткою національного доходу, створеною працею робітників цих галузей [див. 11, с. 116].

Проте, коли виходити з позицій впливу невиробничої сфери на матеріальне виробництво, на зростання його ефективності, то висновки економістів, які визначають ефективність сфери обслуговування через кількість зекономлених робочих годин і днів, через збільшення вільного часу трудящих, становлять певний інтерес. Вони дозволяють виявити (хоч і наближено) ступінь впливу тієї чи іншої галузі невиробничої сфери на підвищення ефективності виробництва.

В умовах розвинутого соціалізму цілеспрямоване використання науки стає одним з найважливіших факторів дальшого розвитку економіки, зростання продуктивності праці, виховання всебічно розвинутої людини, неухильного підвищення добробуту і культури народу. Якщо раніше вплив науки на виробництво виявлявся перш за все в удосконаленні вже освоєних виробничих процесів, то сьогодні наука рухається попереду технічного й виробничого прогресу, прокладаючи йому шлях і роблячи його реальним. Саме це і є яскравим свідченням перетворення науки в безпосередню продуктивну силу.

Л. І. Брежнев підкреслював, що коли ми хочемо успішно просуватися вперед до комунізму, то слід «створити міцний, стійкий сплав науки і виробництва» [4, с. 206].

У даний час в промислово розвинутих країнах близько 90% приросту продуктивності праці забезпечується завдяки впровадженню науково-технічних досягнень. За підрахунками академіка В. А. Трапезникова, кожний карбованець, вкладений в науку, тобто в дослідження і розробки, дає 1 крб. 45 коп. приросту національного доходу, що майже в чотири рази ефективніше, ніж звичайні капітальні затрати, які здійснюються з урахуванням технічного прогресу, і в 6,5 рази ефективніше порівняно із затратами на розширення виробничих фондів при відсутності технічного прогресу.

Розв'язуючи важливі народногосподарські проблеми, вчені вносять вагомий вклад у розвиток суспільного виробництва. Економічний ефект від впровадження наукових робіт у виробництво тут становив у 1974 р. сотні мільйонів карбованців. Наприклад, кожний витрачений карбованець на розробку й дослідження у Фізико-технічному інституті Академії наук УРСР дає сім карбованців прибутку, а економічний ефект від впровадження завершених робіт в 1973 р. становив більше 21 млн. крб.

Науковці кафедри фізики Українського заочного політехнічного інституту в 1974 р. створили новий прилад «ультразвуковий течешукач». Економічний ефект від впровадження цього приладу тільки на одному підприємстві дорівнює близько 20 тис. крб. на рік [15, 29 січня 1975 р.]. Від впровадження наукової розробки кафедри локомотивобудування Харківського політехнічного інституту ім. Леніна зменшилася зношуваність тепловозів, що дає країні 6117,5 крб. прибутку [15, 31 січня 1975 р.] з одного тепловоза за рік. Таких прикладів можна навести чимало. Для прискорення впровадження у виробництво досягнень науки на підприємствах м. Харкова діють бригади творчої співдружності, до складу яких входять спеціалісти-виробничники і науковці. Наприклад, бригада заводу «Серп і молот» разом з Державним спеціальним конструкторським бюро двигунів та Інститутом інженерів залізничного транспорту працювали над дослідженням одного виробничого процесу. Внаслідок використання цілого ряду їх рекомендацій було одержано економічний ефект у сумі 1 млн. 400 тис. крб. Бригада спеціалістів заводу «Електромашина» разом з представниками Київського інституту електродинаміки АН УРСР впровадили тиристорні приводи в текстильній промисловості. Економічний ефект від даного впровадження склав 750 тис. крб. [15, 25 січня 1975 р.].

Ось чому Л. І. Брежнев підкреслив: «Ще зовсім недавно ми говорили про те, що наука стане безпосередньо продуктивною силою... Сьогодні можемо, очевидно, сказати, що наука вже на ділі стала безпосередньою продуктивною силою, причому такою продуктивною силою, значення якої зростає день у день» [4, с. 206].

На XXV з'їзді КПРС відзначалося, що сучасне виробництво ставить швидкозростаючі вимоги не до самих лише машин, техніки, але і, насамперед, до самих працівників, до тих, хто ці машини створює і ними управляє. Спеціальні знання, висока професійна підготовка, загальна культура людини перетворюються в обов'язкову умову успішної праці дедалі ширших верств працівників [5].

Ефективне використання нової техніки можливе тільки при відповідному підвищенні загальноосвітнього рівня і кваліфікації безпосередніх виробників. В. І. Ленін вказував, що «піднесення продуктивності праці потребує, насамперед, забезпечення матеріальної основи великої індустрії», і далі відзначав, що «дру-

гою умовою підвищення продуктивності праці є... освітне і культурне піднесення маси населення» [3, с. 177].

У даний час близько 30% національного доходу СРСР створюється за рахунок підвищення продуктивності праці робітників, зростання їх кваліфікації, загальної та спеціальної освіти [12, с. 6].

Високий рівень освіти трудящих характерний для періоду розвинутого соціалістичного суспільства. В 1975 р. вищу та середню освіту (повну й неповну) мали 117 млн. чол. населення, що на кожну тисячу населення становило 554 чол. [16, с. 39].

Освіта стає важливим фактором зростання продуктивності праці, підвищення ефективності виробництва. Академік С. Г. Струмилін науково довів, що затрати на освіту не тільки соціально необхідні, але й економічно вигідні. Кожний карбованець, витрачений на освіту трудящих в СРСР, дає приріст національного доходу в 3,6 крб., причому виявляється тенденція до посилення значущості освіти у створенні національного доходу.

Суспільне виробництво, забезпечуючи матеріально-технічні умови для освіти, одержує із сфери останньої кваліфіковані кадри спеціалістів. У нашій країні введено обов'язкову загальну середню освіту, що обумовлюється вимогами сучасної стадії розвитку нашого суспільства, яке буде комунізм. Освіта дозволяє швидше оволодівати виробничими навичками і знаннями. Ось чому в СРСР систематично зростає частка національного доходу, що використовується на цілі освіти. Так, в 1960 р. вона становила 6,7%, в 1972 — 8,4%. У суспільних фондах споживання затрати на освіту в 1972 р. дорівнюють 36% [13, с. 5].

Вплив освіти на виробництво різноманітний. Він виявляється в підвищенні кваліфікації, поліпшенні трудових показників робітників, їх здатності виконувати суміжні операції, займатися раціоналізаторством і т. д. Обстеження, проведені на Харківському тракторному заводі, свідчать, що процент виконання норми виробітку прямо пропорціональний освітній підготовці робітників. Для оволодіння певною кваліфікацією робітникам, які закінчили середню школу, потрібно в чотири-п'ять разів менше часу, ніж робітникам, що мають освіту в 5—6 класів.

Важливо також враховувати таку особливість освіти, як її довгочасність, що передбачає орієнтацію не тільки на потреби сьогодення, але й на задоволення запитів у перспективі із зважанням на більш швидкі якісні зміни в речових факторах виробництва. Потрібен певний «заділ» освіти, що забезпечує ефективне освоєння техніки завтрашнього дня. У даний час необхідна не тільки широка підготовка, в тому числі теоретична, але й перепідготовка працівників матеріального виробництва.

«Виростивши нове покоління всебічно розвинених виробників, — писав Ф. Енгельс, — які розуміють наукові основи всього промисло-

вого виробництва і з яких кожен вивчив на практиці цілий ряд галузей виробництва від початку до кінця, суспільство тим самим створить нову продуктивну силу...» [2, с. 290].

Сприяючи збереженню робочої сили і більш тривалому її функціонуванню, охорона здоров'я вносить величезний вклад у прогрес економіки. Люди — головна продуктивна сила суспільства, а тому тривалість їх життя, здоров'я, працездатність є провідним показником економічної могутності нашої країни. Серед галузей невиробничої сфери на охорону здоров'я сьогодні припадає приблизно 1/4 всіх зайнятих у цій сфері. К. Маркс вказував, що працю лікаря слід віднести до такої діяльності, яка, не беручи безпосередньої участі у виробничому процесі, разом з тим створює необхідні передумови для його нормального й ефективного функціонування [див. 1, с. 140].

Хвороба людини завдає державі відчутної матеріальної шкоди. Втрата робочих днів через тимчасову непрацездатність становить у промисловості близько 4% від загальної кількості робочих днів. Зниження середньої тривалості тимчасової непрацездатності через хворобу в промисловості тільки на один день дає народному господарству 30 млн. людино-днів, або близько 130 тис. умовно-річних працівників [14, с. 63].

При зменшенні захворюваності не тільки зростає випуск продукції, але й зменшується витрата коштів на утримання непрацездатних. Скороченню числа днів непрацездатності сприяє поліпшення харчування людей, більш широке залучення їх до занять спортом, підвищення комфортабельності житла, зменшення числа пересадок на місцевому транспорті і т. д. Дослідження показали, що ті, хто регулярно займається спортом, в три рази менше втрачають часу через хвороби, мають в середньому на 5% вище продуктивність праці [6, с. 3].

Комплексний розвиток галузей нематеріального виробництва створює реальні можливості для збільшення вільного часу на відпочинок, заняття спортом, туризмом, на підвищення культури, суспільно-політичної діяльності і т. д. Чим розумніше й раціональніше використовуватиметься вільний час, тим менше люди будуть втомлюватися на виробництві, працюватимуть з повною віддачею сил.

Отже, невиробнича сфера є неодмінною складовою частиною соціалістичного відтворення як в цілому по країні, так і по окремих народногосподарських комплексах, вона дає змогу підвищувати ефективність виробництва на основі комплексного використання всіх ресурсів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Теорії додаткової вартості, ч. I. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. I, с. 3—399.
2. Енгельс Ф. Анти-Дюрінг. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 20, с. 7—307.
3. Ленін В. І. Чергові завдання Радянської влади. — Повн. збір. тв., т. 36, с. 155—195.

4. Брежнев Л. І. Ленінським курсом, т. 4. Київ, Політвидав України, 1974. 462 с.
5. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
6. Артемов В. А., Кутирев Б. П., Патрушев В. Д. Свободное время: проблемы и перспективы. Новосибирск, 1970. 18 с.
7. Жамин В. А., Егназарян Г. А. Эффективность квалифицированного труда. М., «Экономика», 1968. 231 с.
8. Жамин В. А., Костанян С. Л. Экономика и образование. М., «Знание», 1970. 48 с.
9. Запольская В. В. Непроизводственная сфера в СССР и перспективы дальнейшего развития. Воронеж, Изд-во Воронежск. ун-та, 1968. 96 с.
10. Корчагин В. П., Сбытова Л. С. Сфера услуг и занятость населения. М., «Экономика», 1970. 176 с.
11. Медведев В. А. Общественное воспроизводство и сфера услуг. М., «Экономика», 1968. 206 с.
12. Проблемы экономики и планирования образования. М., Изд-во Моск. гос. пед. ин-та им. В. И. Ленина, 1973. 235 с.
13. Субботина К. И. Финансирование всеобщего среднего образования. М., «Финансы», 1974. 80 с.
14. «Экономические науки», 1970, № 6.
15. Газ. «Вечірній Харків».
16. Народное хозяйство СССР в 1974 году. Статистический ежегодник. М., 1975. 862 с.

М. М. МОГИЛІВСЬКИЙ

ЕКОНОМІЧНЕ СТИМУЛЮВАННЯ ТЕХНІЧНОГО ПРОГРЕСУ В КОЛГОСПНОМУ ВИРОБНИЦТВІ

У період розвинутого соціалізму науково-технічний прогрес є основним фактором зростання економічного потенціалу країни, підвищення ефективності суспільного виробництва. Швидше впровадження досягнень науково-технічного прогресу в наш час можливе тільки при максимальному використанні економічних стимулів для посилення заінтересованості підприємств у технічному вдосконаленні виробництва, у випуску нової техніки. На XXV з'їзді КПРС зазначалося, що необхідно «створити умови, які... сприяли б якнайшвидшому проходженню нових ідей по всьому ланцюгу — від винаходу до масового виробництва, ставили надійний економічний заслін випускові застарілої продукції» [3].

Важлива роль у прискоренні й стимулюванні технічного прогресу належить господарському розрахункові. Він широко використовується у всіх галузях, у тому числі в сільськогосподарському виробництві. Сільське господарство — виключно складна сфера, органічно зв'язана з іншими галузями. Від розвитку і вдосконалення цих економічних зв'язків набагато залежить технічний прогрес і ефективність сільськогосподарського виробництва. Неодмінною умовою цього процесу є зміцнення і розвиток всього народного господарства, насамперед тих його галузей, які випускають засоби сільськогосподарського виробництва. Виступаючи на зборах колективу Харківського тракторобудівного заводу в 1970 р., Л. І. Брежнев наголошував, що тракторобудівники, всі працівники сільськогосподарського машинобудування відповідають «за на-

уково-технічний прогрес у сільському господарстві, за повне переведення його на індустріальні методи і форми виробництва» [7, с. 496].

Основою економічних відносин між державою і колгоспом є державні закупки сільськогосподарської продукції і плановий продаж колгоспам техніки та інших промислових засобів виробництва. Правильна організація такого економічного обміну сприяє гармонійному поєднанню інтересів держави і колгоспних господарств.

У системі економічних відносин між ними важливе місце посідають вартісні (грошові) категорії: ціна, собівартість, прибуток, кредит. На практиці вони виступають як інструменти економічного стимулювання і одночасно як госпрозрахункові важелі.

У стимулюванні технічного прогресу значну роль відіграє відпускна ціна на засоби, призначені для промислових потреб сільського господарства. Річ у тому, що від рівня ціл на цю продукцію значною мірою залежить рентабельність колгоспів, що є головним критерієм для оцінки стану їх економіки.

У наш час, коли розширилась самостійність колгоспів, посилилась їх ініціатива, впровадження нової техніки залежить від них самих. Колгоспи купуватимуть таку сільськогосподарську техніку, яка дає більшу продуктивність і економічність. Якщо техніко-економічні показники машин однакові, то перевагу дістане та техніка, яка матиме нижчу ціну. Значить, від рівня цін на сільськогосподарську техніку (при інших рівних умовах) залежить підвищення технічного оснащення колгоспного виробництва.

Завищені ціни на машини не тільки знижують темпи технічного прогресу в сільському господарстві, а й негативно впливають на виробництво сільськогосподарської техніки. Економічно невинуватим є таке явище, коли високі ціни стають фактором, який гальмує розвиток цього виробництва, бо покривають надмірні затрати праці. К. Маркс зазначав, що «поліпшення, винаходи, більша економія в засобах виробництва і т. ін. застосовуються не тоді, коли ціни піднімаються вище свого середнього рівня, а саме тоді, коли ціни падають нижче цього рівня, отже, коли і прибуток падає нижче своєї звичайної норми» [2, с. 15].

Високі оптові ціни негативно впливають на витрати виробництва. Річ у тому, що економічно не обгрунтовані високі ціни на машини не активізують боротьби підприємств за модернізацію обладнання та зниження собівартості продукції.

Ціни на нову техніку вважаються економічно обгрунтованими, коли вони забезпечують оптимальне поєднання інтересів як заводів, котрі виготовляють машини, так і колгоспів, що ці машини споживають. Підприємства будуть зацікавленими у виробництві сільськогосподарської техніки, а колгоспи у придбанні її лише в тому випадку, якщо ціни виражають суспільно необхідні затрати. Тепер оптові ціни більше, ніж будь-коли раніше, відбивають суспільно необхідні затрати виробництва. Однак у розв'язанні

цього питання є ще серйозні недоліки. Головний з них полягає в тому, що темпи підвищення оптових цін на нові марки тракторів та інших машин випереджають темпи зростання продуктивності праці. Наприклад, оптова ціна трактора Т-74 дорівнює 2360 крб., а Т-150 — 10500 крб., тобто в чотири рази більше. Продуктивність же праці внаслідок використання другого трактора підвищується тільки в 2,2—2,5 рази [15, с. 174].

Невисока ефективність нових моделей машин пояснюється тим, що при розробці і впровадженні нових зразків техніки не приділяється належної уваги порівняльній економічній оцінці, поліпшенню техніко-економічних і експлуатаційних показників з урахуванням досягнень науки і конструкторської думки в нашій країні і за рубежом. Інколи ефективність нових машин завищують підприємства, які не мають відповідної експериментальної і лабораторної бази. Досі не має дослідно-польової бази Харківський тракторний завод [12, с. 53]. Це призводить до того, що на конвеєр потрапляють недосконалі конструкції машин і завод-виготовлювач змушений витратити кошти на доробку їх. Таким чином підвищується собівартість нових машин, а значить і їх ціна.

Щоб ліквідувати вказаний недолік, необхідно підвищити відповідальність і заінтересованість конструкторських бюро у створенні економічно вигідних машин, а також поліпшити організацію державних випробувань нової техніки. Треба налагодити справу так, щоб оцінка нової моделі об'єктивно відбивала її переваги у порівнянні з тією, яку вона має замінити. Якщо виходити з цих позицій, то відпускна ціна трактора ДТ-75 завищена на 14—15%, а К-700 — на 40—45%.

Отже, оптові ціни недосить стимулюють прогрес у колгоспному виробництві. Свою стимулюючу роль ціна відіграватиме лише в тому випадку, коли спонукатиме виготовлювачів до розширення виробництва нової продукції, а споживачів до придбання і застосування її.

При заміні старої сільськогосподарської техніки новою важливе значення має облік фізичного і морального зношування.

Відомо, що в процесі виробництва під впливом фізико-кліматичних факторів засоби праці поступово стають непридатними, що означає фізичне і моральне зношування. «Матеріальне зношування машини, — як зазначав К. Маркс, — буває двоякого роду. Одно виникає з її вживання, — як монети зношуються від обігу, — друге з невживання, — як меч від бездіяльності ржавіє в піхвах... Зношування першого роду в більшій або меншій мірі прямо пропорціональне вживанню машини, зношування другого роду — до певної міри обернено пропорціональне вживанню» [1, с. 385].

Суть морального зношування, як вказував К. Маркс, полягає в забезпеченні функціонування засобів праці у зв'язку з постійним технічним прогресом і підвищенням продуктивності праці, хоч

фізично вони ще не зносилися і можуть використовуватися у виробництві.

Використання морально застарілих машин і сільськогосподарської техніки стримує зростання продуктивності праці, збільшує собівартість продукції. Економічний результат від використання застарілої техніки не відповідає потребам розширеного соціалістичного відтворення у сільському господарстві. Отже, моральне зношування виражає економічне старіння машин, втрату ними економічної ефективності.

Недооцінка морального зношування гальмує оновлення машинно-тракторного парку і технічний прогрес у сільському господарстві. З 1 січня 1963 р. для колгоспів і радгоспів введено нові єдині норми амортизації. Вони визначаються в процентах від балансової вартості (14,3—24,5%) і нараховуються незалежно від фактичної виробки машин. Переваги нових норм амортизації полягають у стимулюванні кращого використання техніки колгоспами і радгоспами, що сприяє зниженню собівартості сільськогосподарської продукції.

Однак на практиці стимулююче значення нових норм амортизації не забезпечується через невикористання механізаторів. Так, протягом 1966—1973 рр. спостерігалось значне відставання темпів зростання кадрів механізації від зростання машинно-тракторного парку. Якщо за вказані роки парк машин у колгоспах і радгоспах збільшився на 35%, то кількість трактористів — тільки на 11%. Це привело до того, що число трактористів на 100 тракторів зменшилось від 162 чол. у 1965 р. до 134 чол. у 1974 р. [8]. Парк тракторів і зернозбиральних комбайнів за 1965—1972 рр. зріс у колгоспах УРСР на 33,5%, а загальна кількість механізаторів — на 14,9%¹.

Незабезпеченість механізаторськими кадрами — одна з головних причин зниження ефективності використання техніки в колгоспах. Темпи технічного прогресу в сільському господарстві стримує й те, що відповідні сільськогосподарські і плануючі органи не завжди правильно враховують потреби колгоспів у матеріально-технічних засобах (тракторах, комбайнах, сільгоспмашинах, добривах). Так, за три роки дев'ятої п'ятирічки план постачання сільгоспмашин виконано. Щорічно в цей період сільське господарство одержувало 320 тис. тракторів, близько 194 тис. вантажних автомобілів, а також різні сільськогосподарські машини на суму 3 млрд. крб. [16, с. 11].

Але сільське господарство не одержало частину зернозбиральних комбайнів і причіплювачів до тракторів К-700 і Т-150. Не в повному обсязі виконали підприємства і завдання, пов'язані з постачанням сільськогосподарському виробництву тракторів та інших нових потужніших машин.

¹ Розраховано за даними [10, с. 275; 11, с. 195].

У ряді випадків плани матеріально-технічного забезпечення доводяться до колгоспів з великим запізненням, що не дозволяє своєчасно здійснити внутріколгоспне планування виробництва.

Таким чином, проблема економічного стимулювання технічного прогресу в сільському господарстві складна і багатогранна. Вона охоплює широке коло економічних і організаційно-технічних питань. Найважливіші з них такі: вдосконалення оптових цін на промислову продукцію, одержувану колгоспами; підвищення їх ролі у стимулюванні й прискоренні технічного прогресу; якнайшвидше оснащення сільського господарства новою економічно ефективною технікою; розробка заходів, спрямованих на припинення плінності кадрів у колгоспах і підвищення ефективності використання машинно-тракторного парку.

Розв'язання цих, а також суміжних питань сприятиме підвищенню економічної ефективності нової техніки. А впровадження її — основа швидкого зростання продуктивності праці і зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Маркс К. Капітал., т. I. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 23, с. 43—728.
2. Маркс К. Капітал., т. 4. — Маркс К. і Енгельс Ф. Твори, т. 26, ч. II, с. 1—609.
3. «Радянська Україна», 1976, 25 лютого.
4. Решение партии и правительства по сельскому хозяйству (1965—1971 гг.). М., «Колос», 1971. 752 с.
5. Торжество ленинского кооперативного плана — Материалы Третьего Всесоюзного съезда колхозников. М., Политиздат, 1969. 127 с.
6. Государственный пятилетний план развития народного хозяйства СССР на 1971—1975 годы. М., Политиздат, 1972. 455 с.
7. Брежнев Л. И. Виступ на Харківському тракторному заводі 13 квітня 1970 р. — Ленінським курсом, т. 2. К., Політвидав України, 1971, с. 491—506.
8. Газ. «Правда Украинны», № 280 от 1 декабря 1974 р.
9. Зинченко Г. И. Экономические интересы и стимулы в сельском хозяйстве. М., «Мысль», 1972. 292 с.
10. Народне господарство Української РСР в 1971. К., «Статистика», 1972. 530 с.
11. Народне господарство Української РСР в 1972. К., «Статистика», 1973. 581 с.
12. Павленко С. Развивать связи сельского хозяйства с другими отраслями народного хозяйства. — «Экономика Советской Украины», 1974, № 3, с. 46—53.
13. Синюков М. И. О техническом перевооружении сельского хозяйства. — «Вопросы экономики», 1973, № 3, с. 39—49.
14. Синюков М. И. Проблемы улучшения использования техники. — «Экономика сельского хозяйства», 1971, № 8, с. 7—13.
15. Синюков М. И. Эффективность использования техники в сельском хозяйстве. М., «Экономика», 1970. 182 с.
16. Соколов Т. Некоторые вопросы организации промышленного агрокомплекса страны. — «Плановое хозяйство», 1974, № 2, с. 7—14.